

2021

11 DECEMBER

№4

ARCHEOLOGIA

Scientific Research Journal of the A. Apakidze Institute
of Archaeology of the European University

THE CONVERSION OF THE KARTLI KINGDOM TO CHRISTIANITY (REAL-HISTORICAL AND ARTISTIC-LITERARY CANVAS)

Temur Bibiluri,

Archaeologist; Chief Curator of Museum Collections at the
Apolon Kutateladze Tbilisi State Academy of Arts

ABSTRACT

The article presents an analysis of the conversion of the Kingdom of Kartli to Christianity. The study is based on two parallel strands preserved in national narrative sources: a real-historical line and an artistic-literary one.

In the real-historical narrative, attention is focused on the geopolitical situation of the 3rd-4th centuries and on the strategic relations of King Mirian and the royal court between Iran and Byzantium. The reconstruction of the accounts concerning Mirian demonstrates that the adoption of Christianity was directly connected with the kingdom's new political orientation.

With the aid of narrative sources and archaeological evidence, the religious background of Mirian's era is analyzed, including the role of the Judeo-Christian community, the intensity of Mazdean influences, and their interaction with the new religion.

Through literary devices in "The Conversion of Kartli" and in the work of Leonti Mroveli, the missionary activity of Saint Nino is conveyed. The narrative of her conversion of representatives of various social strata is constructed according to a uniform scheme - through the miraculous healing of the incurably ill. It is noteworthy that these healings are also spatially differentiated: for ordinary citizens and Queen Nana, they take place in Makvlovani, whereas for the highest religious figure, Khvara, they occur in the royal garden, symbolically representing the defeat of the solar cult.

The study clearly demonstrates how historical reality and artistic style are integrated into a single narrative.

Keywords: Narrative sources, Christianity, Zoroastrianism, Judaism, Mtskheta, Saint Nino.

In national narrative sources, the story of the conversion of the Kingdom of Kartli to Christianity is transmitted through two parallel lines.

I. Reflection of the real situation of the conversion of the Kartli Kingdom to the Christian religion in narrative sources. The initial period of Mirian's reign coincides with the intensification of Iran's political, military, and religious expansion. In 256, a peace treaty was concluded, by which "Rome was forced to recognize the transfer of Armenia to the rule of the Iranians" [Lomouri N. 1975: 34, 35].

Obviously, King Amazasp could not remain indifferent to the dramatic events unfolding at the borders of the kingdom of Kartli. He correctly assessed the scale of the impending threat and took several necessary steps for the country's security [Bibiluri T. 2010: 70], facts about which are abundantly found in Georgian and foreign narrative and documentary written sources [Melikishvili G.M. 1959: 334; Lukonin V.G. 1969: 128; Fray R. 1972: 295 and others]. Despite the growing influence from the Iranians, the royal court of Kartli managed to maintain a balance and achieved some success in a number of important issues, such as religion and foreign relations.

The turning point in the foreign policy of the Kartli Kingdom was the Peace of Nisibis, concluded in 298, which formalized the significant defeat of Sassanian Iran in its long-standing struggle with Byzantium. In the confrontation between these two great states, the Kingdom of Kartli, due to the circumstances of that time, fought on Iran's side. The defeat of the united Irano-Georgian army and its political consequences were so severe that "Mirian became powerless and feared completely for the destruction of Kartli... and so he sent an envoy to King Constantine and asked him for peace, and promised him service and separation from the Persians..." [Leonti Mroveli, *The Georgian Chornicles*, 1955: 70].

According to the Treaty of Nisibis, the Kingdom of Kartli (and Armenia) came under the protectorate of the Roman Empire; from this time on, the investiture of the king of Iberia was performed by the Byzantine Emperor. King Mirian was forced to send Prince Baqar (Bakuri) as a hostage to the Byzantine Emperor's court and to accept other conditions from him as well.

During these misfortunes that befell King Mirian, the captive woman Nino had been living in the capital for three years and, together with her disciples, was secretly preaching the law of Christ. But as soon as the political situation changed and the growing influence of Byzantium became apparent, where strengthening Christianity was already being taken into account, the female missionary and her followers openly began preaching the new faith.

The activation of the Christian community of Great Mtskheta remarkably coincided with the defeated king's return. Saint Nino "... revealed the cross she had received as a gift, and performed great miracles... And her disciples, who had previously secretly become her disciples, preached with her, seven women of Jewish origin: Sidonia, the daughter of Abiathar, and six more; and a couple from Paradise, and the priest Abiathar, the new Paul..." [Leonty Mroveli. 1955:102].

The activation of the Christian community, of course, did not go unnoticed by the metropolitan society, whose reaction was very violent. The newly formed Christian community was opposed, on the one hand, by the queen and part of the indigenous population, on the other hand, by Jews. However, this raises the question of who should be meant by the Jews who rebelled at the stoning of Abiathar: Orthodox Jews or Judeo-Christians? I think Abiathar's act was regarded as a betrayal by both Mtskheta Judeo-Christians and Orthodox Jews. The reaction of the latter would be especially violent, and perhaps it was they who "... rebelled... on Abiathar to stone him". This is not surprising, because he is a clergyman ("priest Abiathar ..."), who turned away from the old and adopted a new law: "...priest Abiathar, ... the new Paul who fearlessly and tirelessly preached the law of Christ..." [ibid.].

Here an involuntary parallel - the story of an attempt by followers of Judaism to stone Paul in the city of Lystra (Acts of the Apostles. 14.19) and a complaint in the court of Proconsul Gallio in Achaia asking to punish the apostle.

Particularly significant is the second case, when the proconsul did not consider it necessary to punish Paul, as he considered that there were no signs of a crime in Paul's actions: "Jews! If there were any crime or atrocity,

I would certainly listen to you. But when the dispute concerns your words, names, and your law, figure it out for yourself. I do not wish to be a judge of these matters” [XVII, 14, 15].

In connection with the passage contained in the Georgian source, the question arises: who was Abiathar before he became a follower of Nino by faith?

According to his own account, Abiathar was not an ordinary representative of a Jewish family, but a native of the clergy, and a descendant of an outstanding family. His ancestors belonged to the spiritual stratum of the Jews of the Kartli kingdom, which the Jews of Eretz Israel considered to be (letter from An priest to Elio).

A comparison of these written sources shows that Elio and his companions went to Jerusalem in 30 AD.: “And after that, when thirty years had passed, the messengers of the Jews from Jerusalem came to the Jews from Mtskheta, saying: “Why did the magi come and bring a gift, he grew up and calls himself the Son of God. And now send...” (Interestingly, among those whom John the Baptist baptized in the Jordan River was Elio, “... the maternal uncle of Elio’s father was with Elio” [Shatberdi Codex. 1979: 338]).

In the capital of the kingdom (as in other places, for example, in Urbnisi), like the urban centers of the South Caucasus and Asia Minor, there were many Jews; among them there were a certain number of followers of Judeo-Christianity.

Based on the analysis of information from the Conversion of Kartli and “The Life of Kings” by Leonty Mroveli, we assume that some of the Mtskheta Jews appeared to us as members of the Judeo-Christian community already in the first century AD. Their first representatives, in all probability, were part of the Jewish minority that witnessed the trial of the Savior and his crucifixion in Jerusalem. Of course, here, first of all, we are referring specifically to Elio, the ancestor of Abiathar.

Abiathar, like his ancestors, is a clergyman (Nino “... found a Jewish priest named Abiathar”). It does not follow from the text that he is a clergyman of the Jewish faith – Nino met him not in the synagogue, but in the Jewish quarter as a whole. He “... repeatedly came to the Jewish quarter to study the Hebrew language and to study the chiton of the Lord...” [The Georgian Chronicle, 1953]. However, based on his family, I would not be mistaken if I said that Abiathar also belonged to the Judeo-Christian community of great Mtskheta.

Followers of Judaism, Jews, both in Greater Mtskheta, as well as in Eretz Israel and other countries, usually communicated with Judeo-Christians. The latter, in addition to recognizing Christ as the Messiah and baptism, strictly observed all the tenets of Judaism – “Do not think that I have come to break the law or the prophets: I have not come to break, but to fulfil” [Matthew. 5:17]; moreover, the Savior urged his followers to observe the law even more strictly and even more zealously than the clergy Judaism: “Unless you become more righteous than the “righteous” scribes and Pharisees, you will not enter the kingdom of heaven” [ibid. 5:20].

The ambivalent religious policy of Emperor Constantine is clearly confirmed by the examples given by John William Draper. Two medallions, one of which had the inscription “God” along with the monogram of Christ; the other showed a hand descending from heaven onto Emperor Constantine, seated on the chariot of the Sun [see fig. Dreiper D.W. 1896:218]; a column 120 feet (35 m) high, topped with images of the Sun, Savior and Emperor; Moreover, there was a grandiose image of Apollo on the column, replaced by the face of Constantine, around whose head, instead of rays, nails from a cross recently discovered in Jerusalem were fixed [ibid.].

Finally, December 25, the day of the celebration of the Sun, very popular in the Mediterranean world, and in the East and later in the Roman Empire also the popular cult of Mithras, was declared by the emperor the date of the Nativity of Christ [Donini A. 1979:63].

These examples clearly show that Constantine I is still trying to find a balance between the existing state religion and a new force that has gained strength and undoubtedly deserves attention- Christianity.

King Mirian is in approximately the same position. His decision to remove Abiathar from death is in itself a humane act, although I doubt that this was the only reason for the king’s move.

In the passage under consideration, Queen Nana’s sharply negative attitude towards the new religion attracts attention – “But Queen Nana was ardent in spirit and despised this teaching”. Such an attitude of the queen, on the one hand, gives reason to see some similarities with the tragic story of Vakhtang and Shushanik;

on the other hand, it allows us to draw a parallel with the negative attitude of women, including representatives of the upper strata of society, to the new religion after Christianity was declared the state religion [Nadiradze J., 1976:76; Ramishvili R. 1979:95, T. Bibiluri. 1983:58.59; Apkhazava N. 1988:47.48].

In the narrative related to the apostolic activity of Saint Nino, one more circumstance catches the eye – there are no Zoroastrians among the opponents of the new religion. That is, there are followers of Judaism, Judeo-Christianity and the local pagan religion (“And that woman was a pagan, fervent in spirit and always hated the Christian law, and kept others from coming and listening to Saint Nino”), as well as Queen Nana, who, due to her origin (she is an ethnic Greek), is difficult. It can be attributed to Georgian paganism, Judaism, or fire worship...

I will briefly touch on the attitude of fire worshipers towards the new religion. The chronicles ignore the question of how the Mazdeists reacted to the rise of the new religion. Unlike the pagan Georgian woman and Queen Nana (who were “enraged” towards Christians), as well as Judaism or Judeo-Christians (the latter generally condemned their fellow tribesmen to death), such passivity of the Mazdeists seems strange. However, given the political realities, in particular, the conditions of the Nisibis truce, this circumstance, in the author’s opinion, is relatively easy to explain.

Indirect indications of Mazdean influence at the royal court occasionally appear through written sources. For example: “And he fought invisibly, called for the confession of Christ, instilled hope in idols and fire” [Leonti Mroveli. 1955:105].

The fact is that the influence of the Mazdean religion is so weak that the chronicler no longer places particular emphasis on it. He insistently convinces us that King Mirian deeply believes and fully observes the religion of the Georgian ancestors. Our historian, speaking of religions, mentions Zoroastrianism casually... Not always...

The material evidence of these written sources is the hundreds of graves excavated and examined in the necropolises of Great Mtskheta, of which only one or two can be attributed to the burials performed according to the Zoroastrian rite [Bibiluri T. 1996; Bibiluri T. 1998:34]. More precisely, today, among the funerary monuments of the Hellenistic and early Medieval periods discovered on the territory of the kingdom of Kartli and included in scientific circulation, except for the tomb of Pitiakhsh Bersum, burials arranged according to the funerary customs characteristic of the Zoroastrian religion are unknown to me.

II. Plot enhancement by the author(s). Along with the real picture, which the chroniclers are noticeably stingy about depicting, we see another, clearly different storyline. To develop it and enhance its impact on the reader, the author demonstrates great skill.

The missionary first refuses to communicate with the royal court (recall the passage with the participation of royal maidservant Shroshana); then she descends from the vicinity of the royal residence to the city of Mtskheta (which the chronicler calls “Kartli”) and goes not to the Jewish quarter (as it was in Urbnisi), but “turned to the king’s garden of Eden ...”, where she approached a married couple appointed guardian of paradise, “and Saint Nino spent nine months with them” [Leonti Mroveli. 1955:93]; that is, exactly as much as was necessary to perform her first miracle – a child is born to childless spouses. “Then both spouses believed in Christ and secretly became his disciples”.

It is very likely that for nine months the missionary did not limit herself to the healing of Anastasa and her husband from childlessness and their conversion to Christianity; the royal paradise, the most important temple center (sun- Apollo), would have interested her in other characters...

After the first miracle of the apostle, she changes her place of residence, settles in the vicinity of the existing city cemetery and He begins his missionary activity with all his might.

Here, of course, another question arises: why exactly on the territory of the city cemetery and in its extreme southern part? This is at a time when burials of representatives of other ethnic groups are recorded in its northern part and in the vicinity of Baiatkhevi (Greek-Jewish epitaphs, burials decorated in the appropriate funeral rite).

This choice was not accidental. It is very likely that an important temple center functioned in this part of the

cemetery, which was later replaced by a Christian temple [Bibiluri T. 1998:7,8, 31; Bibiluri T. 2019: 131; Kipiani G. 2007:11-76; Tables 12-a,b,c,d]; some researchers suggest that “In the late Antique period, members of the royal family of Kartli were also buried in a designated area of the southern part of the Samtavro cemetery” [Apakidze A., Nikolaishvili V. 1996:41].

At the same time, Saint Nino actively communicates with the residents of Mtskheta, mainly with the Judeo-Christian community. She is looking for those who could tell her about the chiton of the Lord. During these conversations, the apostolic woman found a priest named Abiathar and preached the gospel of our Lord Jesus Christ to him and his daughter Sidonia. They believed and became Nino’s disciples.

This is a very interesting fact: at one of the early stages of her missionary activity in the capital, she managed to convert a Jewish clergyman. It is doubtful that Abiathar was a follower of Orthodox Judaism at that time.

I repeat, but it is necessary: according to the text, it is unclear whether Abiathar was a Jewish clergyman. Nino met him not in the synagogue, but in the Jewish quarter as a whole. She “repeatedly came to the Jewish quarter to study the Hebrew language and to investigate the chiton of the Lord”.

I believe that Abiathar, like his immediate ancestors, was a Judeo-Christian, and that is why Nino met him in the Jewish quarter. And that is why the chronicler writes so confidently: “she preached the gospel of our Lord Jesus Christ to him and his daughter Sidonia”. And this sermon proved successful – the father and daughter became Nino’s disciples.

After that, the most important stage of missionary activity begins – the demonstration of the power of the new religion to those who showed the greatest distrust of the new enlightener and her faith, moreover, those who were clearly hostile. And the process of their conversion to Christianity begins. And in what manner! The author, as a skilled writer, unfolds the plot outline to the reader in such a way that keeps them in constant tension.

So, after the conversion of some of the Judeo-Christians and the direct intervention of the royal court (let’s be precise, King Mirian), as well as the neutralization of another part, the female missionary faced a more difficult task – the conversion of the local population.

Let’s remember who joined the new religion.: “And her disciples preached with her, who at first secretly became disciples, seven women, relatives of the Jews: Sidonia, the daughter of Abiathar, and six others, and the paradise spouses, and Abiathar the priest...” [Leonty Mroveli. 1955:95].

Thus, the educator has not yet gone beyond the Judeo-Christian circle, plus Anastasia (judging by her name, is she ethnically Greek?) and her husband.

To demonstrate the power of the new religion, it is necessary and essential to introduce such acting characters, whose sharply negative attitude towards Christianity and the baptised woman is beyond doubt. The author is perfectly at coping with this rather difficult task.

We already know about the sharply negative attitude of Queen Nana towards Nino’s activities. It is necessary to gradually prepare her (the queen) ... It is necessary to prepare the ground...

A certain young man from Mtskheta falls ill (severely ill). Obviously, no one was able to cure him, and the final diagnosis was extremely hopeless for the mother.: “And the doctors told that woman that the boy was hopeless” [Leonty Mroveli, 1955:103].

The last hope is this captive woman. A mother is forced, precisely forced, to come and bring her sick son to her; this is more than coercion, because. “... That woman was a pagan, short-tempered, and always hated the Christian faith, and kept others from coming and asking for Saint Nino”.

Now, when all hopes were dashed and “... she despaired of doctors, came and prostrated herself before Saint Nino, begging for the healing of her boy” [ibid.]. Equal-to-the-Apostles Nino “began to pray to God. And at the same hour that boy was healed, and the revived one was given to his mother. And the boy’s mother recognized Christ and said, “There is no other God but the Christ that Nino preaches”. And she became a disciple of Saint Nino, and followed in her footsteps, and glorified God” [Leonty Mroveli. 1955:103] (emphasis added by me- T.B.);

In the Mtskheta manuscript “life of Nino”, two more people are mentioned... One of them was a prominent resident of Mtskheta, whose son was ill. He brought his beloved son to Saint Nina and asked for healing. The saint called on God for help, laid the boy on her bed, depicted the cross of Christ over him and prayed. The child immediately recovered and returned to his father. It is also said about the healing of the sick daughter of a certain woman.

Thus, the ground was prepared in various social strata of the population. Now the hierarchical ascent begins. And here comes the decisive moment, the highest step of the hierarchical ladder - the royal court. The main focus is on the queen, who, like an ordinary pagan from Kartli, was “very short-tempered and neglected to preach”.

The author(s) uses the same technique in this case.: Queen Nana fell ill with a serious and painful illness that no one could cure. All the experienced doctors had exhausted their medicines and were unable to cure her, they were powerless and desperate. The queen sends servants to the prisoner to take her to the palace. But the missionary ignores the queen’s order and says that if she really wants to be healed, she must come to her herself: “I am not told to go to a place where there is no peace for us, but let the queen come to this dwelling of mine and be truly healed by the power of Christ”. The queen is forced to comply with her demand, and she herself comes to the equal of the apostles. Nina prayed to God for a long time, took the cross she had, placed it on her forehead, legs and shoulders in the shape of a cross, and the queen was immediately healed and resurrected.

The healed queen has since made Nino her close friend and actually became a member of the newly formed Christian community, where she was taught the Christian doctrine by Saint Nino, Abiathar, New Paul and his daughter Sidonia. And the queen became a believer and came to know the true God.

Among the editions of “The Life of Nino”, the Mtskheta manuscript stands out for its ability to enhance the plot. To finally convince the queen, a new test was required for the royal court: “Another time, the king’s youngest son was severely affected by a hot illness, and the queen ordered him to be brought to the venerable Nino. And she came to heal him. But the saint, as usual, offered up prayers and turned to the Lord with supplication, and, fully healed, gave him to his mother. After that, Queen Nana, along with other noble maids, became a disciple of the Venerable Nino. And I constantly listened to her instructions and teachings. And how miracles were performed by her day after day, and countless healings spread” [Monuments of ancient Georgian Hagiographic Literature, vol. III, 1971].

The sudden recovery of the seriously ill queen (and her son, according to the Mtskheta manuscript), in addition to joy, aroused the king’s interest.

“Then King Mirian was surprised and began to investigate the law of Christ, and repeatedly asked the former Jew Abiathar about ancient and new books... and he had a desire for the law of Christ”. But the king hesitates, and these doubts are further reinforced by the “chief Persian magus”.

It is necessary and even obligatory to humiliate him (the “chief Persian magus”) in the eyes of the tsar and society: “After that, the main Persian magus named Khuara fell ill, was tormented by an evil spirit and was close to death” [Leonty Mroveli. 1955:105].

When there was no other way out, queen Nana and the king prayed to Saint Nino. However, king Mirian was not completely sincere: “The king watched his affairs with some duplicity”.

After a verbal altercation between the king and the missionary: “They gave him the main thing, and the queen also came to that paradise, under the fir trees; and they set him in the east, he recognized the hands raised up, and said three times: “I cast you out, demon, and you will follow Christ, the Son of God”. As a result of the woman’s fervent prayer, an evil spirit quickly came out of her. And her house and her people became Nino’s disciples, and they glorified God”.

In connection with the Heat, one circumstance draws attention to itself. Saint Nino treats pagan children from different social strata, Queen Nana in bramble; as for Hvar, “Saint Nino and I (daughter of Abiathar Sidonia) and Queen Nana took her to that paradise, under the fir trees, and set her in the east so that she would

raise her hands – he knew her hands”.

It is also striking that the news of the queen’s healing was very briefly, in a couple of lines, described by the chroniclers; in contrast to the disease of Khuara (Hvara – Mroveli) and the story related to this fact, which is described in detail in the chronicles.

It is also noteworthy how the king addresses the prisoner, Hvar, and what promises he makes in case of her healing.

Thus, in order to heal Hkhvara (Hvara), it was necessary to bring her to that paradise. The question arises – why?

I assume that this point is emphasized in particular, since we are talking about the highest spiritual person of the kingdom. At the same time, here I will make a very cautious assumption that it is the servant of the cult of the sun, that is, the chronicler, who particularly focuses on the fact that his god could not heal the sick highest clergyman of the kingdom. Instead, Nino successfully completed the same difficult and seemingly unsolvable mission, using medicines known only to her and, most importantly, fervent prayer to her Savior God.

Couldn’t an apostle equal to them have healed Hvar with the same actions in bramble? After all, it is there that he treats others – from an ordinary resident of Mtskheta to the queen. Khvara’s case is completely different (the method of treatment is the same) – he was healed exactly in the place where the main temple of that cult was located, of which Khvara was the high priest.

It is difficult to assert or deny whether there was a higher spiritual rank in the kingdom of Kartli named Khvara (Khuara), who, according to the life of Nino, is the brother of Queen Nana’s mother; and according to the Life of Kartli, “the chief of the family of King Mirian.”

Perhaps the author of the life of Saint Nino, and after him Leonty Mroveli, specifically introduced this character into their narrative, and with the emphasized theophoric name Hvara = The sun.

In the Iranian pantheon, the deity H(kh)var Khshtayet (Avestan language) appears, the same H(kh)var Khvarshadi (Middle Persian) is the shining sun.

The ethnicity of Hvar (of Persian origin), who occupied the place of the chief priest of the cult of the sun, the official and main one in the state, should not have become some significant obstacle. Especially if you remember that he was a representative of the royal family.

With his appeal, Hvar completed the unification of representatives of all religions and, partly, social strata of the capital into a Christian community. These were, according to my assumption, the priest of the temple of the Sun-Apollo, Anisto, and his wife, the high priest of the capital’s Judeo-Christian community, Abiathar, and some of his supporters, a local pagan woman and her inner circle, representatives of the nobility, the queen and her entourage; the highest clergyman of the kingdom of Hvar (I think the priest of the highest deity of the kingdom, the Sun) ...

The supreme ruler of the kingdom, the king, and the high-ranking officials in his service remained.

The conversion of representatives of various strata of society to Christianity by Saint Nino occurs through the commission of a single miracle – the possession of a person (or his loved one) with an incurable disease and their healing by the power of Christ by a missionary. The author’s goal is also clearly visible here- to show the reader that everyone is equal before God, regardless of their ethnic, social or religious affiliation.

The picture of the tsar’s conversion is different. As we have seen, even the highest clergyman has converted to Christianity; the king continues to hesitate. Moreover, he and four accomplices decided to exterminate the Christian community and, if Queen Nana did not reject Christianity, punish her in the same way as the others. After that, there is a famous solar eclipse and the promise of Mirian.

The above extensive narration from the original source, executed with great taste and in compliance with all the laws of the genre, serves as a demonstration of what a difficult path the holy apostle went through and how strong the Christian religion is. In this lengthy account, our chronicler has woven a couple of paragraphs through which it becomes possible to restore the real historical situation.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bibiluri T. Clay slabs-burial sites in ancient Georgia. Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences. Tbilisi 1983. (Geo.)
2. Bibiluri T. Types of burials and funeral rites in the Kartli kingdom of the IV century BC – IV century AD. Tbilisi 1996. The manuscript was kept in the archive of the Prof. Giorgi Nioradze Institute of Archaeology in Mtskheta. (Geo.)
3. Bibiluri T. The Graveyard of the Pitiakhshs of Kartli at Armaziskhevi (an attempt at a new understanding of burial customs). Issues in the History of Culture, V. Department of the History of Culture, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University. "Irmisa", Tbilisi 1999. (Geo.)
4. Bibiluri T. The conversion of the Kingdom of Kartli to Christianity (real-historical and artistic-literary context). Issues in the History of Culture, VI. Tbilisi, 2003. (Geo.)
5. Bibiluri T., Glonti N. Archaeological monuments of the Samtavro Cemetery from the 2nd-4th centuries AD. The series "Greater Mtskheta and its surroundings", I. "Artanuji", Tbilisi 2004. (Geo.)
6. Bibiluri T. From the history of political and religious relations between the Kingdom of Kartli and Sasanian Iran (the second half of the 3rd century AD.). Archaeological Journal, V. Shalva Amiranashvili Museum of Fine Arts; The National Museum of Georgia. Tbilisi 2010. (Geo.)
7. The Klarjeti multi-chapter. Text prepared from the publication and research added by Tamila Mgaltbilishvili. "Metsniereba", Tbilisi 1991. (Geo.)
8. Kipiani G. King Mirian's Basilica, (Questions of theory and history of Georgian architecture. No. 3 (6), "Kamara", Tbilisi 2007. (Geo.)
9. Lomouri N. Essays on the history of the Kingdom of Kartli (Iberian). "Metsniereba", Tbilisi 1975.
10. Mroveli Leonti. "History of the Kings and Patriarchs of the Georgians", "The Life of Kartli" (the Georgian Chronicles), I. Text established according to all main manuscripts by S. Kaukhchishvili, Vol. I. "Sakhelgami", Tbilisi 1955. (Geo.)
11. Nadiradze J. Archaeological sites of the Kvirila Valley. "Sabchota Sakartvelo", Tbilisi 1975. (Geo.)
12. Ramishvili R. The Ertso valley in the Late Armazian period. "Metsniereba", Tbilisi 1979.
13. Ramishvili R. the cemetery and settlement of "Akhali (new) Zhinvali" according to 1971-1973 excavations, Zhinvali, I. "Metsniereba", Tbilisi 1983. (Geo.)
14. Two final editions of the Georgian Four Gospels. Text published and the research added by Ivane Imnaishvili. Works of the TSU Department of Ancient Georgian Language. TSU Publishing House, 22. Tbilisi 1979. (Geo.)
15. The New Testament and Psalms. Revised edition. Revised Redaction. Translators and editors: Dr. Zurab Kiknadze, Malkhaz Songulashvili. Institute of Bible Translation, Stockholm 1992. (Geo.)
16. Bibiluri T. Apolo Temple in Didi Mtskheta. Georgian Art in the Context of European and Asian Cultures. Vakhtang Beridze ist Internacional Symposium of Georgian Culture. Tbilisi, June 21- 28 2008. (Eng.)

17. Boyce M. Zoroastrianism. Moscow 1994. (Russ.)
18. Draper J.V.; Translated from the English translation by M.V. Luchitskaya, edited by Professor I.V. Luchitsky. Kiev, Kharkov 1896. (Russ.)
19. Fry R. The Heritage of Iran. Moscow 1972. (Russ.)
20. Judeo-Christians. The Electronic Jewish Encyclopedia. (Russ.)
21. Kryukova V. Zoroastrianism. "Azbuka-Klassika", "Petersburg Oriental Studies", St. Petersburg 2005. (Russ.)
22. Lukonin V.G. The Culture of Sasanian Iran. Moscow 1969. (Russ.)
23. Melikishvili G.M. On the History of ancient Georgia. Tbilisi 1959. (Russ.)

2021

11 DECEMBER

№4

АРХЕОЛОГИЯ

ARCHEOLOGIA
საქმეთაობა

Институт археологии имени академика
Андриа Апакидзе

ОБРАЩЕНИЕ КАРТЛИНСКОГО ЦАРСТВА В ХРИСТИАНСТВО (РЕАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКАЯ И ХУДОЖЕСТВЕННО- ЛИТЕРАТУРНАЯ КАНВА¹)

Темур Бибилури

Археолог. Главный хранитель фондов Государственной
художественной академии имени Аполлона Кутателадзе в Тбилиси

АБСТРАКТ

В статье дан анализ обращения царства Картли в христианскую веру. Исследование опирается на две параллельные линии – реально-историческую и художественно-литературную, данные в национальных нарративных источниках.

В реально-историческом сюжете внимание уделено геополитической обстановке III-IV вв., стратегическим отношениям царского двора Мириана с Ираном и Византией. Реконструкция жизни Мириана показывает, что христианизация прямо связана с новой политической ориентацией государства.

При помощи нарративных источников и археологических материалов проанализированы религиозный фон эпохи Мириана, роль иудео-христианской общины, интенсивность зороастрических влияния и их соприкосновение с новой религией.

В «Обращении Картли» и произведениях Леонтия Мровели, при помощи художественных приемов, передана информация о миссионерской деятельности св. Нино. Повествование об обращении ею представителей разных социальных слоев составлено по схожей схеме – с помощью излечения неизлечимого больного. Стоит отметить, что исцеления также дифференцированы в пространстве: для рядовых жителей и царицы Наны оно происходит в зарослях ежевики («Маквловани» на территории Самтавро), а для верховного жреца Хвара – в царском «рае» (царские сады), что всимволизирует победу над властью солярного культа.

¹ Сокращенный вариант был напечатан в ТГУ. Кафедра истории культуры. Вопросы истории культуры. XVI. Тбилиси. 2003.

Исследование четко показывает, как интегрировались в одном нарративе историческая реальность и художественный стиль.

Ключевые слова: нарративные источники, христианство, зороастризм, иудаизм, Мцхета, св. Нино

В национальных нарративных источниках история обращения Картлииского царства в христианскую религию передается по двум параллельным линиям.

I. Отражение реальной ситуации обращения Картлинского царства в христианскую религию в нарративных источниках. Начальный период правления Мириана совпадает с усилением политической, военной и религиозной экспансии Ирана. В 256 году был заключен мирный договор, по которому «Рим был вынужден признать переход Армении под власть иранцев» [Ломоури Н. 1975: 34,35]

Очевидно, царь Амазасп не мог оставаться равнодушным к драматическим событиям, разворачивавшимся у границ Картлииского царства. Он правильно оценил масштаб надвигающейся угрозы и предпринял ряд шагов, необходимых для безопасности страны [Бибилури Т. 2010:70], факты о которых в изобилии содержатся в грузинских и иностранных нарративных и документальных письменных источниках. [Меликишвили Г.М. 1959: 334; Луконин В.Г. 1969: 128; Фрай Р. 1972: 295 и другие]. Несмотря на рост влияния со стороны иранцев, двор Картлинского царства сумел сохранить баланс и достиг определенного успеха в ряде важнейших вопросов, таких как религия и внешние отношения [Ломоури Н. 1975: 35,37 и далее; Бибилури Т. 1998: 35,36; он же. 2010: 70].

Переломным моментом во внешней политике Картлииского царства стал Нисибинский мир, заключенный в 298 году, который ознаменовал собой значительное поражение Сасанидского Ирана в многолетней борьбе с Византией. В противостоянии этих двух великих держав Картлииское царство, в силу сложившейся тогда ситуации, сражается на стороне Ирана. Поражение объединенной ирано-грузинской армии и его политические последствия были настолько тяжелыми, что «Мириан обессилел и совершенно испугался бегства из Картли... и поэтому послал посланника к царю Константину и просил у него мира, и обещал ему служение и отказ от персов...» [Леонти Мровели. Жизнь... 1955: 70].

Согласно Нисибинскому договору, Картлинское царство (и Армения) попадает под протекторат Римской империи.

С этого времени посвящение царя Иберии осуществлялось византийским императором. Царь Мириан был вынужден отправить наследника престола Бакара (Бакура) заложником ко двору византийского императора и принять от него другие условия.

В то время, когда над царем Мирианом сгустились эти несчастья, крестившая его женщина Нино уже третий год жила в столице и вместе с учениками тайно проповедовала закон Христа. Но как только изменилась политическая обстановка и стало очевидным усиление византийского влияния, где уже считались с набравшим силу христианством, женщина-миссионер и ее последователи открыто начали проповедовать новую веру.

Активизация христианской общины Великой Мцхеты удивительным образом совпала с возвращением побежденного царя. Святая Нино «...явила крест, полученный в дар, и через него совершала великие чудеса... И вместе с ней проповедовали ее ученики, которые прежде тайно стали ее учениками, семь женщин, иудейского происхождения: Сидония, дочь Авиафара, и еще шесть; и супруги из рая, и священник Авиафар, новый Павел...» [Леонтий Мровели. 1955: 102].

Активизация христианской общины, разумеется, не осталась незамеченной для столичного общества, реакция которого была весьма бурной. Против новообразованной христианской общины выступили, с одной стороны, царица и часть коренного населения, с другой стороны – иудеи. Однако здесь возникает вопрос, кого следует подразумевать под иудеями, восставшими на побиение Авиафара камнями: ортодоксальных иудеев или иудео-христиан? Думаю, поступок Авиафара был расценен как предательство как мцхетскими иудео-христианами, так и ортодоксальными иудеями. Особенно бурной была бы реакция последних, и, возможно, именно они «...восстали... на Авиафара, чтобы побить его камнями». Это неудивительно, ведь он является духовным лицом («священник Авиафар...»), которое отвернулось от старого и приняло новый закон: «...священник Авиафар, ...тот новый Павел, который бесстрашно и неустанно проповедовал закон Христа...» [там же].

Здесь возникает невольная параллель с историей попытки последователей иудаизма побить Павла камнями в городе Листре (Деяния апостолов. 14.19) и жалобой в суде проконсула Галии в Ахайе с просьбой наказать апостола.

Особенно примечателен второй случай, когда проконсул не счел нужным наказать Павла, так как посчитал, что в действиях Павла не было признаков преступления: «Иудеи! Если бы было какое-либо преступление или злодеяние, я, конечно, выслушал бы вас. Но когда спор касается ваших слов, имен и вашего закона, разбирайтесь сами. Я не желаю быть судьей в этом» [XVII, 14, 15].

В связи с отрывком, содержащимся в грузинском источнике, возникает вопрос: кем был Авиафар до того, как стал последователем Нино по вере?

Согласно его собственному рассказу, Авиафар был не рядовым представителем еврейской семьи, а выходцем из духовного сословия, причем потомком выдающегося рода. Его предки принадлежали к тому духовному слою иудеев Картлинского царства, с которым считались иудеи Эрец-Исраэля (письмо Ана священника Элиозу).

Сопоставление данных письменных источников показывает, что Элиоз и его спутники отправились в Иерусалим в 30 году н.э.: «И после этого, когда прошли тридцать лет, пришли посланники иудеев из Иерусалима к иудеям из Мцхеты, говоря: «Почему пришли волхвы и принесли дар, он вырос и называет себя Сыном Божиим. И теперь отправьте...» [Интересно, что среди тех, кого Иоанн Креститель крестил в реке Иордан, был и Элиоз, «...дядя по материнской линии отца Элиоса был вместе с Элиосом» [Сборник Шатберди. 1979: 338].

В столице царства (как и в других местах, например, в Урбниси), подобно городским центрам Южного Кавказа и Малой Азии, проживало множество евреев; среди них было и определенное количество последователей иудео-христианства.

На основании анализа сведений из «Обращения Картли» и «Жизни царей» Леонтия Мровели, мы предполагаем, что часть мцхетских евреев уже в первом веке нашей эры предстали перед нами как члены иудео-христианской общины. Их первые представители, по всей вероятности, входили в тот еврейский депутатство, которое стало очевидцем суда над Спасителем и его распятия в Иерусалиме. Разумеется, здесь прежде всего мы имеем в виду именно Элиоза, предка Авиафара.

Авиафар, подобно предкам, является духовным лицом (Нино «...нашла одного еврейского священника по имени Авиафар»). Из текста не следует, что он является именно духовным лицом иудейского вероисповедания – Нино встретила его не в синагоге, а в еврейском квартале в целом. Он «...многократно приходил в еврейский квартал для изучения еврейского языка и для исследования хитона Господа...» [К-с ц-а. 1953:]. Однако, исходя из его семьи, я не ошибусь, если скажу, что Авиафар также принадлежал к иудео-христианской общине великого Мцхета.

Последователи иудаизма, евреи, как в Большом Мцхета, так и в Эрец-Исраэль и других странах, обычным образом общались с иудео-христианами. Последние, помимо признания Христа Мессией и крещения, неукоснительно соблюдали все догматы иудаизма – «Не думайте, что Я пришёл нарушить закон или пророков: не нарушить пришёл Я, но исполнить» [Матфея 5:17]; более того, Спаситель призывал

своих последователей соблюдать закон еще строже и даже более ревностно, чем священнослужители иудаизма: «если не станете большими праведниками, чем «праведные» книжники и фарисеи, то не войдете в Царство Небес» [там же. 5:20].

По словам Евсевия Кесарийского, евиониты (одна из сект иудео-христианства) «соблюдали субботу и другие еврейские обычаи, как евреи, но в то же время, как и мы, праздновали день прославления Бога, установленный в память Спасителя» (воскресенье- Т.Б.).

Иерусалимский собор, состоявшийся в 51 году (у некоторых авторов – в 49 году), принял компромиссное решение: только новообращенные христиане из язычников (то есть нееврейского происхождения) освобождались от соблюдения законов иудаизма. Для евреев же, даже после крещения, оставалась обязательной полная приверженность всем основным предписаниям иудаизма [Иудеохристиане. Электронная еврейская энциклопедия (ЭЕЭ)].

Царь Мириан умиряет евреев, вставших на защиту Авиафара. Он «послал слуг своих и избавил Авиафара от смерти, ибо царь Мириан желал принять закон Христов. Он слышал о чудесах закона Христова из Греции и Армении и не препятствовал проповеди Нино и ее учеников. А царица Нана была более пылкой и презирала эту проповедь» [К.Ц. 1953: 102,103].

Свидетельство летописца многогранно привлекает внимание.

1. Христианская община настолько усилилась, что попала в поле зрения царя и царицы. Не говоря уже о простых гражданах, часть которых постепенно попадает под влияние миссионера. «И дивились язычники молитве и бдению... А он возвещал им древние и новые книги, просвещал невежественных и неразумных, и вселял в сердца их любовь ко Христу» [Там же. 103]. 2. Исходя из сложившейся политической реальности, очевиден политический курс, избранный царем Мирианом («...ибо он слышал о чудесах закона Христова из Греции и Армении, и не препятствовал Нино и ученикам ее проповедовать»).

Это период, когда были подписаны Никомидийский (30 апреля 311 г.) и Миланский (313 г.) эдикты. Однако это означало лишь запрет на преследование христиан (Никомидийский и Миланский эдикты) и полную свободу вероисповедания (Миланский эдикт). Но христианство еще не было объявлено государственной религией Восточной Римской империи. Таким образом, культ Солнца оставался таковым. Император Константин, хотя и проявлял симпатии к христианам, был не «новообращенным», а покровителем; он никогда не руководствовался религиозными принципами; то решительно поддерживал своих новых союзников, то проявлял к обеим религиям беспристрастность, свойственную дипломату» [Дрейпер Д.У. 1896: 218].

Константин Великий восстановил языческие храмы и повелел принимать решения, руководствуясь гороскопами. В связи с основанием новой столицы (330 г.) он воздал почести храму Фортуны. Открытие языческих храмов и жертвоприношения указывали на его намерение поставить новую религию на один уровень со старой [Там же].

Двойственная религиозная политика императора Константина наглядно подтверждается примерами, которые приводит Джон Уильям Дрейпер. Два медальона, на одном из которых была надпись «Бог» вместе с монограммой Христа; на другом – рука, спускающаяся с небес на императора Константина, восседающего на колеснице Солнца [см. Дрейпер Д.У. 1896: 218]; колонна высотой 120 футов (35 м.), увенчанная изображениями Солнца, Спасителя и императора; более того, на колонне было грандиозное изображение Аполлона, замененное лицом Константина, вокруг головы которого вместо лучей были закреплены гвозди с недавно обнаруженного в Иерусалиме креста [там же].

Наконец, 25 декабря, день празднования Солнца, очень популярного в Средиземноморском мире, а на Востоке и позднее в Римской империи также популярного культа Митры, был объявлен императором датой Рождества Христова [Донини А. 1979: 63].

Приведенные примеры ясно показывают, что Константин I все еще пытается найти баланс между существующей государственной религией и набравшей силу и, несомненно, заслуживающей внимания новой силой — христианством.

Примерно в таком же положении находится царь Мириан. Его решение об отстранении Авиафара от смерти само по себе является гуманным поступком, хотя я сомневаюсь, что только этим был обусловлен шаг царя.

В рассматриваемом отрывке привлекает внимание резко отрицательное отношение царицы Наны к новой религии — «А царица Нана была горяча духом и презирала это учение». Подобное отношение царицы, с одной стороны, дает повод увидеть некоторое сходство с трагической историей Варсгена и Шушаник; с другой стороны, позволяет провести параллель с негативным отношением женщин, в том числе представительниц высших слоев общества, к новой религии после объявления христианства государственной религией [Надирадзе Дж., 1976: 76; Рамишвили Р. 1979: 95; Бибилури Т. 1983: 58,59; Апхазова Н. 1988: 47,48].

В повествовании, связанном с апостольской деятельностью святой Нино, бросается в глаза еще одно обстоятельство — среди противников новой религии не видно зороастрийцев. То есть, есть последователи иудаизма, иудео-христианства и местной языческой религии («А та женщина была язычница, горяча духом и всегда ненавидела закон христианский, и удерживала других от прихода и слушания святой Нино»), а также царица Нана, которую, в силу ее происхождения (она этническая гречанка), трудно отнести к грузинскому язычеству, иудаизму или огнепоклонству...

Автор кратко коснется отношения к новой религии со стороны зороастрийцев. Летописи обходят стороной вопрос о том, как маздеисты реагировали на усиление новой религии. В отличие от языческой грузинской женщины и царицы Наны (которые были «горячи» по отношению к христианам), а также иудаизма или иудео-христиан (последние вообще обрекли своих соплеменников на смерть), такая пассивность маздеистов кажется странной. Однако, учитывая политические реалии, в частности, условия Нисибинского перемирия, это обстоятельство, по мнению автора, объясняется относительно легко.

Косвенные указания на влияние маздеизма при царском дворе все же проскальзывают в письменных источниках. Например: «И он боролся тайно, призывал исповедовать Христа, вселял надежду в идолов и огонь» [Леонти Мровели. 1955: 105].

Факт в том, что влияние маздеистской религии настолько слабо, что летописец не делает на этом особого акцента. Он настойчиво убеждает нас, что царь Мириан глубоко верит и всесторонне соблюдает религию предков грузин. Наш историк, говоря о религиях, упоминает зороастризм как бы между прочим... Не всегда...

Материальным подтверждением данных письменных источников являются сотни могил, раскопанных и исследованных на некрополях Большого Мцхета, из которых лишь одна-две могут быть отнесены к погребениям, совершенным по зороастрийскому обряду [Бибилури Т. 1996; он же. 1998: 34]. Точнее говоря, на сегодняшний день среди обнаруженных на территории царства Картли и вошедших в научный оборот погребальных памятников эллинистического и раннесредневекового периодов, кроме усыпальницы питахша Берсума, мне неизвестны погребения, совершенные по обряду, характерному для зороастрийской религии.

II. Нагнетание сюжета автором (авторами). Параллельно с реальной картиной, в изображении которой летописцы проявляют заметную скупость, мы видим другую, явно отличающуюся сюжетную линию. Для её развития и усиления воздействия на читателя автор проявляет большое мастерство.

Миссионерка сначала отказывается от общения с царским двором (вспомним эпизод с участием придворной дамы Шошаны); затем она из окрестностей царской резиденции спускается в Мцхета-город (который летописец называет «Картли») и направляется не в еврейский квартал (как это было в Урбниси), а «...направилась в рай царский...» здесь сблизилась с супружеской парой, назначенными стражами рая «...и пребывала с ним святая Нино девять месяцев» [Леонтий Мровели. 1955: 93]; то есть ровно столько, сколько было необходимо для совершения её первого чуда - у бездетной пары появляется ребенок. «Тогда супруги те признали Христа и стали учениками тайно».

Скорее всего, за девять месяцев миссионер не ограничился бы только исцелением Анасто и ее мужа

от бесплодия и обращением их в христианство; царский рай, важнейший храмовый центр (Солнце-Аполлон), заинтересовал бы его и другими персонажами...

После совершения первого чуда, женщина-апостол меняет место жительства, поселяется в окрестностях действующего общегородского кладбища и со всей силой начинает свою миссионерскую деятельность.

Здесь естественно возникает еще один вопрос: почему именно на территории городского кладбища и именно в его крайней южной части? Это в то время, когда захоронения представителей других этнических групп зафиксированы в его северной части и в окрестностях Баятхеви (греко-еврейские эпитафии, захоронения, оформленные в соответствующем погребальном обряде).

Этот выбор не был случайным. В этой части кладбища, весьма вероятно, функционировал важный храмовый центр, который впоследствии был заменен христианским храмом [Бибилури Т. 1998: 7,8,31; он же. 2019: 131; Кипиани Г. 2007: 11-76; табл. 12-а,б,в,г]; часть исследователей предполагает, что «на выделенном участке южной части Самтаврского кладбища в позднеантичный период хоронили и членов царской семьи Картли» [Апакидзе А., Николаишвили В. 1996: 41].

Параллельно с этим Святая Нино активно общается с жителями Мцхеты, в основном с иудео-христианской общиной. Она ищет тех, кто мог бы рассказать ей о хитоне Господнем. В ходе этих бесед апостольская женщина нашла священника по имени Авиафар и проповедовала Евангелие Господа нашего Иисуса Христа ему и его дочери Сидонии [Леонти Мровели. 1955: 95]. Они уверовали и стали учениками Нино.

Это очень интересный факт: на одном из ранних этапов своей миссионерской деятельности в столице ей удалось обратить еврейского священнослужителя. Сомнительно, чтобы в то время Авиафар был последователем ортодоксального иудаизма.

Повторюсь, но это необходимо: согласно тексту, неясно, был ли Авиафар именно еврейским священнослужителем. Нино встретила его не в синагоге, а в еврейском квартале в целом. Она «многократно приходила в еврейский квартал для изучения еврейского языка и для расследования о хитоне Господнем» [К. Ц. 1953:].

Я полагаю, что Авиафар, как и его непосредственные предки, был иудео-христианином, и именно поэтому Нино встретила его в еврейском квартале. И именно поэтому летописец так уверенно пишет: «проповедовала Евангелие Господа нашего Иисуса Христа ему и его дочери Сидонии» [Леонти Мровели. 1955: 95]; И эта проповедь оказалась успешной – отец и дочь стали учениками Нино...

После этого начинается важнейший этап миссионерской деятельности – демонстрация силы новой религии тем, кто проявлял наибольшее недоверие к новоявленному просветителю и ее вере, более того, явно враждебно настроенным. И начинается процесс их обращения в христианство. Причем как! Автор, как опытный рассказчик, раскрывает сюжетную канву перед читателем так, чтобы последний находился в постоянном напряжении.

Итак, после обращения части иудео-христиан и непосредственного вмешательства царского двора (будем точны – царя Мириана), а также нейтрализации другой части, перед женщиной-миссионером встала более сложная задача – обращение местного населения.

Давайте вспомним, кто вошел в состав новой религии: «И с ней проповедовали ученики ее, которые сначала тайно стали учениками, семь женщин, родственницы иудеев: Сидония, дочь Авиафара, и шесть других, и райские супруги, и Авиафар священник...» [Леонтий Мровели. 1955: 95].

Таким образом, просветительница пока не вышла за рамки иудео-христианского круга, плюс Анасто (судя по имени, этнически грек?) и ее муж.

Чтобы показать силу новой религии, необходимо и обязательно ввести таких действующих лиц, чье резко негативное отношение к христианству и к этой женщине не вызывает сомнений. Автор действительно блестяще справляется с этой довольно сложной задачей.

Мы уже знаем о резко негативном отношении царицы Наны к деятельности Нино. Необходимо

постепенно подготовить ее (царицу)... Необходимо подготовить почву...

Заболевает (причем тяжело) некий мцхетский отрок. Очевидно, никто не смог его вылечить, и окончательный диагноз был крайне безнадежным для матери: «И врачи сказали той женщине, что нет пользы отрока того» [Леонтий Мровели.1955:103].

Последняя надежда – эта пленная женщина. Мать вынуждена, именно вынуждена прийти и привести больного сына к ней; это больше, чем принуждение, потому что «...женщина та была язычницей, вспыльчивой, и всегда ненавидела закон христианский, и удерживала (мешала- Т.Б.) других приходиться и спрашивать святую Нино».

Теперь же, когда все надежды рухнули и «...отчаялась от врачей, пришла и пала пред святой Нино, и умоляла об исцелении отрока ее [там же]. Равноапостольная Нино «начала молиться Богу. И в тот же час исцелился отрок тот и оживленный отдан матери его. А мать отрока признала Христа и сказала: «Нет другого Бога, кроме Христа, которого проповедует Нино». И стала ученицей святой Нино, и последовала по стопам ее, и прославляла Бога» [Леонтий Мровели. 1955: 103] (подчеркнуто мной- Т.Б.);

В «Житии Нины» в мцхетской рукописи упоминаются еще два человека. Один из них- знатный житель Мцхеты, чей сын был болен. Он привел своего любимого сына к святой Нине и просил об исцелении. Святая призвала помощь Божью, положила мальчика на свою постель, изобразила крест Христа над ним и помолилась. Ребенок немедленно выздоровел и вернулся к отцу“ [Дзк. III, 1971]. «Также говорится об исцелении больной дочери некой женщины».

Таким образом, почва была подготовлена в различных социальных слоях населения. Теперь начинается иерархическое восхождение. Наступает решающий момент, высшая ступень иерархической лестницы- царский двор. Акцент делается на царице, которая, подобно обычной язычнице из Картли, была «очень вспыльчива и пренебрегала проповедью» [там же].

Автор(ы) и в этом случае используют тот же прием: царица Нана заболела тяжелой и мучительной болезнью, которую никто не мог вылечить. Все искусные врачи исчерпали свои лекарства и не смогли ее исцелить, они были бессильны и отчаялись [Леонти Мровели. 1955: 104]. Царица посылает слуг к пленной женщине, чтобы привести ее во дворец. Но миссионерка игнорирует приказ царицы и говорит, что если она действительно хочет исцелиться, то должна сама прийти к ней: «Мне не велено выходить туда, где нет нашего покоя, но пусть царица придет в это мое жилище, и истинно исцелится силой Христовой» [там же]. Царица вынуждена подчиниться ее требованию, и сама приходит к равноапостольной. Нина «долго молилась Богу, взяла крест, который у нее был, прикоснулась им ко лбу, ногам и плечам в форме креста, и царица немедленно исцелилась и воскресла» [там же].

Исцеленная царица с тех пор сделала Нину своей близкой подругой и фактически стала членом новообразованной христианской общины, где ее учили христианскому учению святая Нина, Абиатар, новый Павел и его дочь Сидония. И царица стала верующей и познала истинного Бога [Леонти Мровели. 1955: 105].

Среди редакций «Жития Нино» мцхетская рукопись выделяется своей способностью усиливать сюжет. Чтобы окончательно убедить царицу, для царского двора потребовалось новое испытание: «В другой раз младший сын царя был сильно поражен горячей болезнью, и царица приказала привести его к досточтимой Нино. И она пришла исцелить его. Но святая, как обычно, вознесла молитвы и обратилась с мольбой к Господу, и, полностью исцеленного, отдала его матери. После этого царица Нана вместе с другими знатными служанками стала ученицей досточтимой Нино. И постоянно слушала ее наставления и учения. И как чудеса совершались ею день за днем, и бесчисленные исцеления распространялись» [Памятники древнегрузинской агиографической литературы, т. III, 1971].

Внезапное выздоровление тяжело больной царицы (и ее сына, согласно мцхетской рукописи), помимо радости, вызвало и интерес царя.

«Тогда царь Мириан удивился и начал исследовать закон Христов, и многократно спрашивал бывшего иудея Авиафара о древних и новых книгах... и у него возникло желание к закону Христа». Но царь

колеблется, и эти сомнения еще больше усиливает «главный персидский волхв».

Необходимо и даже обязательно унижить его («главного персидского волхва») в глазах царя и общества: «После этого главный персидский волхв по имени Хуара заболел, был мучим злым духом и был близок к смерти» [Леонтий Мровели. 1955: 105].

Когда не осталось другого выхода, царица Нана и царь молились святой Нино. Однако царь Мириан не был до конца искренен: «Царь наблюдал за его делами с некоторым двуличием».

После словесной перепалки царя и миссионера: «Ему уступили того главного, и царица также пришла в тот рай, под елями; и поставили его на востоке, он узнал руки, воздетые вверх, и трижды сказал: «Изгоняю тебя, бес, и ты последуешь за Христом, Сыном Божиим» [Леонтий Мровели. 1955: 105]. В результате горячей молитвы женщины, из нее «быстро вышел злой дух. И учениками Нино стали дом ее и народ ее, и прославляли Бога».

В связи с Хварой обращает на себя внимание одно обстоятельство. Святая Нино лечит детей язычников из разных социальных слоев, царевича и царицу Нану в кустарнике ежевики; что касается Хвары, то «святая Нино и я (дочь Авиафара Сидония) и царица Нана отвели ее в тот рай, под елями, и поставили ее на востоке, чтобы она воздевала руки – он познал ее руки» (Сборник Шатберди. 1979: 340).

Бросается в глаза и то обстоятельство, что весть об исцелении царицы была очень кратко, в паре строк, изложена летописцами; в отличие от болезни Хуары (Хвары – по Мровели) и связанной с этим фактом истории, которая подробно изложена в летописях.

Обращает на себя внимание и то, как царь обращается к пленнице, Хваре, и какие обещания дает в случае ее исцеления (Там же: 340,341).

Таким образом, для исцеления Хуары (Хвары) потребовалось привести ее в тот рай. Возникает вопрос – почему?

Предполагаю, что этот момент подчеркнут особо, поскольку речь идет о высшем духовном лице царства. При этом, здесь я выскажу очень осторожное предположение, что именно служитель культа солнца, то есть летописец, особо акцентирует внимание на то обстоятельство, что его бог не смог исцелить больного высшего духовного лица царства. Вместо этого, ту же сложнейшую и, казалось бы, неразрешимую миссию успешно выполнила Нино, используя известные только ей лекарства и, что самое главное, горячую молитву своему Богу – Спасителю [Бибилури Т. 2008: 74].

Разве апостол, равный им, не мог исцелить Хвару теми же действиями в кустарнике ежевики? Ведь именно там он лечит других – от рядового жителя Мцхеты до царицы. Случай с Хварой совсем другой (метод лечения тот же) – он исцелился именно в том месте, где находился главный храм того культа, верховным жрецом которого был Хвара.

Трудно утверждать или отрицать, был ли в царстве Картли высший духовный сан – по имени Хвара (Хуара), который, согласно житию Нино, является братом матери царицы Наны; а согласно «Житию Картли» – «главным из рода царя Мириана» (1955: 106).

Возможно, автор жития святой Нино, а вслед за ним и Леонтий Мровели, специально ввели этого персонажа в свое повествование, причем с подчеркнутым теофорным именем Хвара = Солнце [Бибилури Т. 2008: 74].

В иранском пантеоне фигурирует божество Хвар Хштаета (авестийский язык), то же Хвар Хваршади (среднеперсидский) – сияющее солнце [Крюкова В. 2005: 95].

Этническая принадлежность Хвары (персидское происхождение), занимавшего место главного жреца культа солнца, официального и главного в государстве, не должна была стать каким-то существенным препятствием. Тем более, если вспомнить, что он был представителем царской семьи.

Своим обращением Хвара завершил объединение представителей всех религий и, частично, социальных слоев столицы в христианскую общину. Это были, по моему предположению, жрец храма Солнца-Аполлона Анисто и его жена [Бибилури Т. 2003: 12-18; 2008: 71-75], первосвященник столичной иудео-христианской общины Авиафар и часть его сторонников, местная язычница и ее ближний круг,

представители знати, царица и ее окружение; высшее духовное лицо царства Хвара (я думаю, жрец высшего божества царства – Солнца)...

Остались верховный правитель царства – царь и высокопоставленные лица, состоящие на его службе.

Обращение представителей различных слоев общества в христианство святой Нино происходит посредством совершения единого чуда – одержимости того или иного лица (или его близкого) неизлечимой болезнью и исцеления их силой Христа миссионеркой. Здесь также хорошо видна цель автора(-ов) – показать читателю, что перед Богом все равны, независимо от их этнической, социальной или религиозной принадлежности.

Отличается картина обращения царя. Как мы видели, даже высшее духовное лицо обратилось в христианство; царь же продолжает колебаться. Более того, он вместе с четырьмя сообщниками решил истребить христианскую общину и, если царица Нана не отвергнет христианство, наказать ее так же, как и других [Леонти Мровели. 1955: 108, 109] После этого происходит известное солнечное затмение и принесение обета Мирианом [там же].

Приведенное обширное повествование из первоисточника, выполненное с большим вкусом и с соблюдением всех законов данного жанра, служит демонстрацией того, какой трудный путь прошел святой апостол и насколько сильна христианская религия. В это пространное изложение наш летописец вплел пару абзацев, посредством которых становится возможным восстановление реальной исторической обстановки.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Новый Завет и Псалтирь. Переработанное издание. Переработанная редакция. Переводчики-редакторы: доктор Зураг Кикнадзе, Малхаз Сонгулашвили. Институт перевода Библии, Стокгольм 1992. (Груз.)
2. Бибилури Т. Глиняные плиты-захоронения в античной Грузии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тбилиси 1983. (Груз.)
3. Бибилури Т. Типы захоронений и погребальные обряды в Картлинском царстве IV в. до н.э. – IV в. н.э. Рукопись хранилась в архиве Института археологии им. проф. Георгия Ниорадзе в Мцхете. Тбилиси 1996 (Груз.)
4. Бибилури Т. Могильник Армазхиви Картлиских питахшей (попытка нового осмысления погребальных обрядов). Вопросы истории культуры, V. Кафедра истории культуры Тбилисского государственного университета им. Иванэ Джавахишвили, «Ирмиса», Тбилиси 1999. (Груз.)
5. Бибилури Т. Обращение Картлииского царства в христианство (реально-исторический и художественно-литературный контекст). Вопросы истории культуры, VI. Тбилиси 2003. (Груз.)
6. Бибилури Т., Глonti Н. Самтавроский могильник II-IV вв. н.э. Археологические памятники. Серия «Большая Мцхета и ее окрестности», I. «Артануджи», Тбилиси 2004. (Груз.)
7. Бибилури Т. Из истории политических и религиозных отношений Картлииского царства и Сасанидского Ирана (вторая половина III в. н.э.). Археологический журнал, V. Художественный музей им. Шалвы Амиранашвили; Национальный музей Грузии. Тбилиси 2010. (Груз.)

8. Кларджский многоголовый текст. Подготовка текста к изданию и исследование Тамилы Мгалоблишвили. «Мецниереба», Тбилиси 1991. (Груз.)
9. Ломоури Н. Очерки по истории Картлинского (Иберийского) царства. «Мецниереба», Тбилиси 1975.
10. Мровели Леонти. Жизнь царей Картли и первых отцов и предков. «Жизнь Картли». Текст установлен по всем основным рукописям С. Каухчишвили. Т. I. «Сахелгами», Тбилиси 1955. (Груз.)
11. Надирадзе Дж. Археологические памятники ущелья Квирила. «Сабчота Сакартвело», Тбилиси 1975. (Груз.)
12. Рамишвили Р. Эрцосская долина в поздне-армазскую эпоху. «Мецниереба», Тбилиси 1979.
13. Рамишвили Р. Новый Жинвальский могильник и поселение по раскопкам 1971-1973 гг. Жинвали, I. «Мецниереба», Тбилиси 1983. (Груз.)
14. Две последние редакции грузинского Четвероевангелия. Текст издал и исследование приложил Иванэ Имнайшвили. Труды кафедры древнегрузинского языка ТГУ. 22. Издательство ТГУ. Тбилиси 1979. (Груз.)
15. Кипиани Г. Базилика царя Мириана. «Камара» (Вопросы теории и истории грузинской архитектуры, № 3 (6). Тбилиси 2007. (Груз.)
16. Бибилури Т. Аполлонов храм в Диди-Мцхета. Грузинское искусство в контексте европейских и азиатских культур. Международный симпозиум по грузинской культуре имени Вахтанга Беридзе. Тбилиси, 21-28 июня 2008. (Англ.)
17. Бойс М. Зороастризм. Москва 1994.
18. Дрэпер Дж.В.; Пер. с посл. англ. изд. М.В. Лучицкой, под ред. проф. И.В. Лучицкого. Киев, Харьков 1896.
19. Иудеохристиане. Электронная еврейская энциклопедия (ЭЕЭ).
20. Крюкова В. Зороастризм. Санкт-Петербург. «Азбука – классика», «Петербургское Востоковедение», Санкт-Петербург 2005.
21. Луконин В.Г. Культура Сасанидского Ирана. Москва 1969.
22. Меликишвили Г.М. К истории древней Грузии. Тбилиси 1959.
23. Фрай Р. Наследие Ирана. Москва 1972.

2021

11 DECEMBER

№4

არქეოლოგია

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

ვგროვის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

ქართლის სამეფოს ქრისტიანობაზე მოქცევა (რეალურ-ისტორიული და მხატვრულ- ლიტერატურული ქარგა¹)

თემურ ბიბილური,

არქეოლოგი, თბილისის აპოლონ ქუთათელაძის სახ. სახელმწიფო
სამხატვრო აკადემიის მუზეუმის ფონდების მთავარი მცველი

აბსტრაქტი

სტატიაში მოცემულია ქართლის სამეფოს ქრისტიანულ რელიგიაზე მოქცევის ანალიზი. კვლევა ეყრდნობა ეროვნულ ნარატიულ წყაროებში გადმოცემულ ორ პარალელურ - რეალურ-ისტორიულ და მხატვრულ-ლიტერატურულ ხაზს.

რეალურ-ისტორიული სიუჟეტში ყურადღება ექცევა III-IV საუკუნეების გეოპოლიტიკურ ვითარებას, მეფე მირიანისა და სამეფო კარის სტრატეგიულ ურთიერთობებს ირან-ბიზანტიას შორის. მირიანის ამბების რეკონსტრუქცია ცხადყოფს, რომ ქრისტიანობის მიღება პირდაპირ დაკავშირებული იყო სამეფოს ახალ პოლიტიკურ ორიენტაციასთან.

ნარატიული წყაროებითა და არქეოლოგიური მასალების დანმარებით გაანალიზებულია მირიანის ეპოქის რელიგიური ფონი, იუდეველ-ქრისტიანთა თემის როლი, მაზდეანური გავლენების ინტენსივობა და ახალ რელიგიასთან მათი შეხება.

მხატვრული ხერხებით, „მოქცევა ქართლისაჲ“-ში და ლეონტი მროველის ნაწარმოებში, გადმოცემულია წმინდა ნინოს მისიონერული საქმიანობა. მის მიერ სხვადასხვა სოციალური ფენის წარმომადგენელთა მოქცევის თხრობა აგებულია ერთგვაროვანი სქემით – უკურნებელი ავადმყოფის სასწაულებრივი განკურნებით. გასათვალისწინებელია, რომ ავადმყოფთა განკურნება სივრცულადაც დიფერენცირებულია: რიგითი მოქალაქეებისა და დედოფალ ნანასთვის - მაყვლოვანში, ხოლო უმაღლესი სასულიერო პირი ხვარასთვის - სამეფო სამოთხეში, რაც სიმბოლურად განასახიერებს მზის კულტის დამარცხებას.

კვლევა ნათლად წარმოაჩენს, თუ როგორ ინტეგრირდება ისტორიული რეალობა და მხატვრული სტილი ერთ ნარატივში.

¹ შემოკლებული ვარიანტი დაიბეჭდა თსუ. კულტურის ისტორიის კათედრაზე. კულტურის ისტორიის საკითხები, XVI. თბილისი 2003.

საკვანძო სიტყვები: ნარატიული წყაროები, ქრისტიანობა, ზოროასტრიზმი, იუდაიზმი, მცხეთა, წმინდა ნინო.

ეროვნულ ნარატიულ წყაროებში ქართლის სამეფოს ქრისტიანულ რელიგიაზე მოქცევის ამბავი ორი პარალელური ხაზით გადმოიცემა.

I. ქართლის სამეფოს ქრისტიანულ რელიგიაზე მოქცევის რეალური ვითარების ასახვა ნარატიულ წყაროებში. მირიანის მეფობის საწყისი პერიოდი ემთხვევა ირანის პოლიტიკური, სამხედრო და რელიგიური ექსპანსიის გაძლიერებას. 256 წელს გაფორმდა საზავო ხელშეკრულება, რომლის ძალითაც „რომი იძულებული იყო ეცნო არმენიის გადასვლა ირანელთა ქვეშევრდომობაში“ [ლომთური ნ. 1975: 34,35].

ცხადია, მეფე ამაზასპი გულგრილი ვერ დარჩებოდა ქართლის სამეფოს საზღვრებთან განვითარებული დრამატული მოვლენების მიმართ. მან მართებულად შეაფასა მოსალოდნელი საფრთხის მასშტაბი და ქვეყნის უსაფრთხოებისათვის საჭირო რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა [ბიბილური თ. 2010: 70], რომელთა შესახებ ფაქტები მრავლად მოიპოვება ქართულ და უცხოენოვან ნარატიულ თუ დოკუმენტურ წერილობით წყაროებში [Меликишвили Г.М. 1959: 334; Луконин В.Г. 1969: 128; Фрай Р. 1972: 295 და სხვ.]. ირანელთა მხრიდან გავლენის ზრდის მიუხედავად, ქართლის სამეფო კარი ახერხებდა ბალანსირებას და, რიგ უმნიშვნელოვანეს საკითხებში, ისეთები როგორცაა რელიგია და საგარეო ურთიერთობები, გარკვეულ წარმატებასაც აღწევდა [ლომთური ნ. 1975: 35,37 და შმდ.; ბიბილური თ. 1998: 35,36; მისივე 2010: 70].

ქართლის სამეფოს საგარეო პოლიტიკაში, გარდატეხის მომენტად იქცა 298 წ. დადებული ნისიბინის ზავი, რომლითაც გაფორმდა სასანური ირანის მნიშვნელოვანი მარცხი ბიზანტიასთან მრავალწლიან ბრძოლაში. ამ ორი დიდისახელმწიფოსჭიდილში, ქართლის სამეფო, იმ დროისათვის შექმნილი ვითარების გამო, ირანის მხარეს იბრძვის. ირან-ქართველთა გაერთიანებული ჯარის მარცხი და პოლიტიკური შედეგები იმდენად მძიმე იყო, რომ „უღონო იქმნა მირიან და შეეშინა სრულიად ოტებასა ქართლით... და ამისთვისცა წარგზავნა მოციქული წინაშე კონსტანტინე მეფისა და ითხოვა მისგან მშვიდობა, და აღუთქუა მას მსახურება და განდგომა სპარსთაგან...“ [ლეონტი მროველი. ცხოვრებასა... 1955: 70].

ნისიბინის ზავის თანახმად ქართლის სამეფო (და არმენია) ექცევა რომის იმპერიის პროტექტორატის ქვეშ; ამ დროიდან, იბერიის მეფის ხელდასხმა ხდებოდა ბიზანტიის იმპერატორის მიერ. მეფე მირიანი იძულებულია მეფისწული ბაქარი (ბაკური) მძევლად მიავლინოს ბიზანტიის იმპერატორის კარზე და მიიღოს მისგან სხვა პირობებიც.

მეფე მირიანის თავს დატრიალებულ ამ უბედურებათა დროს ემბაზი ქალი ნინო მესამე წელია, რაც დედაქალაქში ცხოვრობდა და მოწაფეებთან ერთად, ფარულად ქადაგებდა ქრისტეს სჯულს. მაგრამ, როგორც კი შეიცვალა პოლიტიკური ამინდი და აშკარა გახდა ბიზანტიის გავლენის ზრდა, სადაც ძალამოკრებილ ქრისტიანობას უკვე ანგარიშს უწევენ, მისიონერმა ქალმა და მისმა მიმდევრებმა, ღიად დაიწყეს ახალი მრწამსის ქადაგება.

დიდი მცხეთის ქრისტიანული თემის გააქტიურება გასაოცრად დაემთხვა დამარცხებული მეფის დაბრუნებას. წმინდა ნინომ „... გამოაჩინა ჯვარი იგი ნასხლევისა და მით იქმოდა საკვრველებათა დიდთა... და მის თანა ქადაგებდეს მოწაფენი მისი, რომელნი პირველ ფარულად დაემოწაფნეს, შვიდნი დედანი, ნათესავნი ჰურიათანი: სიდონია, ასული აბიათარისი, და ექუსნი სხუანი; და სამოთხისა ცოლ-ქმარნი, და აბიათარ მღვდელი, ახალი პავლე...“ [ლეონტი მროველი. 1955: 102].

ქრისტიანული თემის გააქტიურება, ცხადია, შეუმჩნეველი არ დარჩენილა დედაქალაქის საზოგადოებისათვის, რომლის რეაქცია საკმაოდ მძაფრია. ახლად შექმნილი ქრისტიანული თემის წინააღმდეგ ამხედრდა ცალკერძ დედოფალი და ავტოქთონი მოსახლეობის ნაწილი, ცალკერძ ებრაელობა. თუმცა, აქ ისმის კითხვა, ვინ უნდა ვიგულისხმოთ აბიათარის ჩასაქოლად ამხედრებულ ებრაელებში, ორთოდოქსი იუდეველები თუ იუდეველ-ქრისტიანები? ვფიქრობ, აბიათარის ნაბიჯი ღალატის ტოლფასად შეაფასეს როგორც მცხეთელმა იუდეველ-ქრისტიანებმა, ასევე ორთოდოქსმა ებრაელებმა. განსაკუთრებით მძაფრი იქნებოდა ამ უკანასკნელთა რეაქცია, და იქნებ, სწორედ ისინი „... აღიძრეს ... აბიათარს ზედა, რათამცა ქვა დაკრიბეს მას“. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან იგია სასულიერო პირი („აბიათარ მღვდელი...“), რომელიც განუდგა ძველს და მოექცა ახალ სჯულზე: „... აბიათარ მღვდელი, ... ახალი იგი პავლე, რომელი იგი უშიშად და დაუცხრომელად ქადაგებდა სჯულსა ქრისტესსა...“ [იქვე].

აქ უნებლიე პარალელი - იუდაიზმის მიმდევართა მიერ ქალაქ ლისტრაში პავლეს ჩაქოლვის მცდელობის ისტორია (მოციქულთა საქმეები.14.19) და აქაიაში პროკონსულ გალიონის სასამართლოში საჩივარი, რათა მას დაესაჯა მოციქული.

განსაკუთრებით ნიშანდობლივია მეორე შემთხვევა, როდესაც პროკონსულმა არ ჩათვალა საჭიროდ პავლეს დასჯა, რადგან მიიჩნია, რომ პავლეს ქმედებებში არ იყო დანაშაულის ნიშნები: „იუდეველებო! რომ ყოფილიყო რაიმე დანაშაული ან ბოროტმოქმედება, მართლაც უნდა მომესმინა თქვენთვის. ხოლო, როდესაც სარჩელი ეხება თქვენს სიტყვას, სახელებსა და რჯულს, თქვენ თვითონ მიხედეთ. მე არ მსურს ვიყო ამის მსაჯული“ [XVII,14,15].

ქართულ წყაროში დაცულ პასაჟთან დაკავშირებით ჩნდება კითხვა- ვინ იყო აბიათარი მრწამსით ნინოს მიმდევრად გახდომამდე?

აბიათარი, მისივე მონათხრობის მიხედვით, არა რიგითი ებრაული ოჯახის, არამედ სასულიერო ფენის წარმომადგენელი, თანაც გამორჩეული ოჯახის შთამომავალი იყო. მისი წინაპრები ქართლის სამეფოს იუდეველთა იმ სასულიერო ფენას განეკუთვნებოდნენ, რომელსაც ანგარიშს უწევდა ერეც ისრაელის ებრაელობა (ანა მღვდლის წერილი ელიოზისადმი).

წერილობითი წყაროების მონაცემების შეჯერებით ირკვევა, რომ ელიოზი და მისი თანამგზავრნი იერუსალემს წასულან ახ. წ. 30 წელს: „და შემდგომად ამისა, ვითარ გარდაჰდეს წელნი ოცდაათნი, მოვიდეს მოციქულნი ურიათა იერუსალემით, ურიათა თანა მცხეთელთა, ვითარმედ: რომლისათვის იგი მოვიდეს მოგუნი და შეწირეს ძღუენი, აღზრდილ არს და იტყვს თავსა თვისსა ძედ ღმრთისა. და აწ წარგავლინოთ... „ (საინტერესოა, რომ მათ შორის, ვინც იოანე ნათლისმცემელმა განათლა მდინარე იორდანეში, ელიოზის „... მამის დედის ძმა ელიოს თანავე იყო“ [მატბერდის კრებული. 1979: 338]).

სამეფოს დედაქალაქში (სხვაგანაც, მაგ., ურბნისში), სამხრეთ კავკასიისა და მცირე აზიის სხვა ქვეყნების ურბანული ცენტრების მსგავსად, მრავლად ცხოვრობდნენ ებრაელები; მათ შორის, იუდეველ-ქრისტიანობის აღმსარებლობის მიმდევართა გარკვეული რაოდენობა.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-სა და ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრების“ ცნობების ანალიზის საფუძველზე, ვვარაუდობ, რომ მცხეთელი ებრაელების ნაწილი უკვე ახ. წ. პირველსავე საუკუნეში იუდეველ-ქრისტიანული თემის წევრებად გვევლინებიან. მათი პირველი წარმომადგენლები, დიდი ალბათობით იყვნენ იმ ებრაულ დეპუტაციაში, რომლებიც მაცხოვრის გასამართლებისა და ჯვარცმის თვითმხილველნი გახდნენ იერუსალიმში. ცხადია, აქ პირველ ყოვლისა, ვგულისხმობ სწორედ აბიათარის წინაპარ ელიოზს.

აბიათარიც, წინაპართა მსგავსად, სასულიერო პირია (ნინომ „... პოვა ჰურიი ერთი მღვდელი, სახელით აბიათარ“). ტექსტის მიხედვით არ ჩანს, რომ იგი მაინცდამაინც იუდეური აღმსარებლობის სასულიერო პირია - ნინო მას ეცნობა არა სინაგოგაში, არამედ ზოგადად ებრაელთა უბანში. იგი „... მრავალ-გზის მოვიდის უბანსა ურიათასა ენისათვის ებრაელისა და გამოძიებისათვის კუართისა უფლისა...“ [ქ-ს ც-ა. 1953]. თუმცა, გამომდინარე მისი ოჯახიდან, არ შევცდები თუ ვიტყვი, რომ აბიათარიც დიდი მცხეთის იუდეველ-ქრისტიანულ თემს განეკუთვნებოდა.

იუდაიზმის მიმდევარი ებრაელები, დიდ მცხეთაშიც, ისევე, როგორც ერეც ისრაელსა და სხვა ქვეყნებშიც ჩვეულებრივად ურთიერთობდნენ იუდეო-ქრისტიანებთან. ეს უკანასკნელნი ქრისტეს მესიად აღიარებისა და ნათლობის გარდა იუდაიზმის ყველა დოგმას ზედმიწევნით იცავდნენ - „არ იფიქროთ, თითქოს რჯულის ან წინასწარმეტყველთა გასაუქმებლად მოვედი. გასაუქმებლად კი არა, აღსასრულებლად მოვედი“ [მათე. 5:17]; მეტიც, მაცხოვარი მოუწოდებდა მიმდევრებს, რომ მკაცრად და იუდაიზმის აღმსარებლობის სასულიერო პირებზე მეტად დაეცვათ სჯულის კანონი: „ვინაიდან, გუებნებით თქვენ, თუ თქვენი სიმართლე არ აღემატება მწიგნობართა და ფარისევლთა სიმართლეს, ვერ შეხვალთ ცათა სასუფეველში“ [იქვე. 5:20].

იმპერატორ კონსტანტინეს ორმაგ რელიგიურ პოლიტიკაზე ნათლად მიუთითებს მაგალითები, რომელთაც იმორჩებებს ჯონ უილიამ დრეიპერი. ორი მედალიონი, რომელთაგან ერთზე დატანილი იყო მისი წოდება „დმერთი“ ქრისტეს მონოგრამასთან ერთად; მეორეზე - ხელი, რომელიც ზეციდან უშვებს მზის ეტლზე ამხედრებულ იმპერატორ კონსტანტინეს [იხ. Дрейпер Д.У. 1896: 218]; 120 ფუტის (35 მ.) სიმაღლის კოლონა, რომელიც სრულდებოდა მზის, მაცხოვრისა და იმპერატორის გამოსახულებებით; მეტიც, კოლონა გამოსახავდა კონსტანტინეს სახით ჩანაცვლებულ აპოლონის გრანდიოზულ გამოსახულებას, რომლის თავის ირგვლივ სხივების ნაცვლად დამაგრებული იყო ლურსმნები, იერუსალიმში ახლად აღმოჩენილი ჯვრიდან [იქვე].

და ბოლოს, 25 დეკემბერი, მედიტერანულ სამყაროში ძალზე პოპულარული მზის, ხოლო აღმოსავლეთსა და მოგვიანებით რომის იმპერიაშიც, ასევე პოპულარული ღვთაების მითრას თავყვანისცემის დღე, იმპერატორის მიერ გამოცხადებულ იქნა ქრისტესობის თარიღად [Донини А. 1979: 63].

მოტანილი მაგალითებით, კარგად ჩანს, რომ კონსტანტინე I ჯერ კიდევ ცდილობს ბალანსირებას არსებულ სახელმწიფო რელიგიასა და ძალამოკრეფილ და უდავოდ ანგარიშგასაწევ ახალ ძალას - ქრისტიანობას შორის.

დაახლოებით იმავე მდგომარეობაშია მეფე მირიანი. მის მიერ აბიათარის განრიდება სიკვდილისაგან თავისთავად ჰუმანური აქტია, თუმცა მეექვსეა, მხოლოდ ამით ყოფილიყო მეფის ნაბიჯი განპირობებული.

განსახილველ პასაჟში ყურადღებას იქცევს დედოფალ ნანას მკვეთრად უარყოფითი დამოკიდებულება ახალი რელიგიის მიმართ - ... ხოლო ნანა დედოფალი გულფიცხელ იყო უმეტეს და შურაგზწყოფდა ქადაგებასა მას“. დედოფლის მსგავსი დამოკიდებულება, ერთი მხრივ, იძლევა საცთურს, გარკვეული მსგავსება დავინახოთ ვარსქენისა და შუმანიკის ტრაგიკულ ისტორიასთან; მეორე მხრივ, პარალელი გავავლოთ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ, ქალების, მათ შორის მაღალი სოციალური წრის წარმომადგენლების უარყოფით დამოკიდებულებაზე ახალი რელიგიისადმი [ნადირაძე ჯ. 1976: 76; რამიშვილი რ. 1979: 95; ბიბილური თ. 1983: 58,59; აფხაზავა ნ. 1988: 47,48].

წმინდანინოს სამოციქულო მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ თხრობაში კიდევ ერთი გარემოებაა თვალმისაცემი - ახალი რელიგიის მოწინააღმდეგეთა შორის არ ჩანან მაზდეანები. ანუ, არიან იუდაიზმის, იუდეველ-ქრისტიანებისა და ადგილობრივი წარმართული რელიგიის მიმდევარნი („ხოლო დედაკაცი იგი იყო წარმართი, გულფიცხელი და მარადის სძაგებნ სჯულსა ქრისტიანეთასა, და აყენებდის სხუათაცა მისვლად და კითხვად წმინდისა ნინოსა“), ცალკერძ ნანა დედოფალი, რომელიც თავისი წარმომობის გამო (იგი ეთნიკური ბერძენია) ძნელია ვიგულისხმოთ ქართული წარმართობის, იუდაიზმის ან ცეცხლთაყვანისმცემლად...

მოკლედ შევეხები ცეცხლთაყვანისმცემელთა ახალი რელიგიისადმი დამოკიდებულებას. მათიანები გვერდს უვლიან საკითხს იმის შესახებ, თუ როგორ რეაგირებდნენ მაზდეანები ახალი რელიგიის მომძლავრებაზე; განსხვავებით ქართული წარმართი ქალისა და დედოფალ ნანასაგან (რომლებიც „გულფიცხელ იყვნენ“ ქრისტიანთა მიმართ), იუდაიზმის ან იუდეველ-ქრისტიანებისაგან (ამ უკანასკნელებმა საერთოდ სასიკვდილოდ გასწირეს თვისტომი), მაზდეანების ასეთი პასიურობა, თითქოსდა, უცნაურია; მაგრამ, ისევ და ისევ, პოლიტიკური რეაქციების, კერძოდ, ნიზიბინის ზავის

პირობების გათვალისწინებით, ვფიქრობ, ეს გარემოებაც შედარებით ადვილად ასახსნელია.

ირიბი მითითება სამეფო კარზე მაზღეანობის გავლენისა წერილობით წყაროებში აქა იქ მაინც გამოკრთება. მაგ., „და ბრძოდა იგი უჩინო, აყენებდა აღსარებად ქრისტესა, შთაუგდებდა სასოებასა კერპთასა და ცეცხლისასა“ [ლეონტი მროველი. 1955: 105].

ფაქტი ერთია, მაზღეანური რელიგიის გავლენა იმდენად სუსტია, რომ მემატიანე აღარ სვამს განსაკუთრებულ მახვილს. იგი დაბეჯითებით გვარწმუნებს, რომ მირიან მეფეს ღრმად სწამს და ყოველმხრივ იცავს ქართველთა წინაპართა რელიგიას. ჩვენი ისტორიკოსი, რელიგიებზე საუბრისას, ცეცხლთაყვანისმცემლობას ახსენებს ისე, სასხვათაშორისოდ... არა ყოველთვის...

წერილობითი წყაროების მონაცემების ნივთიერ საბუთს წარმოადგენს დიდი მცხეთის სამაროვნებზე გათხრილ-შესწავლილი ასეულობით სამარხი, რომელთაგან მხოლოდ თითო-ოროლა თუ შეიძლება მივაკუთვნოთ მაზღეანური წესით გამართულს [ბიბილური თ. 1996; მისივე 1998: 34]. უფრო ზუსტად კი, დღეისათვის ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე მიკვლეული და სამეცნიერო მიმოქცევაში შესული ელინისტურ - ადრეშუასაუკუნეების დროით დათარიღებული სამარხეული ძეგლებიდან, ბერსუმა პიტიახშის განსასვენებლის გარდა, ზოროასტრული რელიგიისათვის დამახასიათებელი დაკრძალვის წესით გამართული სამარხი ჩემთვის უცნობია.

II. სიუჟეტის გამძაფრება ავტორის(-ების) მიერ. რეალური სურათის პარალელურად, რომლის დასახატავადაც მემატიანეები თვალმისაცემ სიძუნწეს იჩენენ, ვხედავთ სხვა, აშკარად განსხვავებულ სიუჟეტურ ხაზს. მის გასავითარებლად და მკითხველზე ზემოქმედების გასაძლიერებლად, ავტორი დიდ ხელოვნებას ამჟღავნებს.

მისიონერი ქალი თავდაპირველად უარს ამბობს სამეფო კართან ურთიერთობაზე (გავიხსენოთ პასაჟი სეფექალ შრომანას მონაწილეობით); შემდგომ ამისა, იგი სამეფო რეზიდენციის მიდამოებიდან ეშვება მცხეთა-ქალაქს (რომელსაც მემატიანე „ქართლად“ მოიხსენიებს) და მიემართება არა ებრაელთა უბანში (როგორც ეს გააკეთა ურბნისში), არამედ „... მიმართა სამოთხესა მას მეფისასა...“, აქ დაუახლოვდა სამოთხის მცველად გამწესებულ ცოლ-ქმარს „... და დაყო მის თანა წმინდამან ნინო ცხრა თუე“ [ლეონტი მროველი. 1955: 93]; ანუ, ზუსტად იმდენი, რამდენიც საჭირო იყო მისი პირველი სასწაულის მოსახდენად - უშვილო მეუღლეებს უჩნდებათ შვილი. „მაშინ ცოლ-ქმართა მათ აღიარეს ქრისტე და დაემოწაფნეს ფარულად“.

დიდი ალბათობით, ცხრა თვის მანძილზე მისიონერი არ შემოირფარგლებოდა მხოლოდ ანასტოსა და მისი მეუღლის უშვილობისაგან განკურნებითა და მათი ქრისტეს სჯულზე მოქცევით; მეფის სამოთხე, უმნიშვნელოვანესი სატაძრო ცენტრი (მზე-აპოლონი), მას სხვა პერსონაჟებთან დაინტერესებდა...

პირველი სასწაულის მოხდენის შემდეგ მოციქული ქალი იცვლის ადგილსამყოფელს, მკვიდრდება მოქმედი საერთო საქალაქო სასაფლაოს მიდამოებში და მთელი ძალით იწყებს სამისიონერო მოღვაწეობას.

აქ ბუნებრივად იბადება კიდევ ერთი კითხვა, რატომ მაინც დამაინც საერთო საქალაქო სამაროვნის ტერიტორიაზე და მაინც დამაინც მის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში? ეს იმ დროს, როდესაც უცხო ეთნიკური ჯგუფების სამარხები მეტად მის ჩრდილო მონაკვეთსა და ბაიათხევის მიდამოებშია დაფიქსირებული (ბერძნულ-ებრაული ეპიტაფიები, შესაბამისი სამკვდრო წესით გამართული სამარხები).

ეს არჩევანი არ იყო შემთხვევითი. სამაროვნის ამ ნაწილში, დიდი ალბათობით, ფუნქციონირებდა მნიშვნელოვანი სატაძრო ცენტრი, რომელსაც მოგვიანებით ჩაენაცვლა ქრისტიანული საყდარი [ბიბილური თ. 1998: 7,8, 31; მისივე. 2019: 131; ყიფიანი გ. 2007: 11-76; ტაბ. 12-ა,ბ,გ,დ]; მკვლევართა ნაწილი ვარაუდობს, რომ „სამთავროს სამაროვნის სამხრეთ უბანზე გამოყოფილ ფართობზე, გვიანანტიკურ ხანაში, ქართლის მეფეთა ოჯახის წევრებიც იკრძალებოდნენ“ [აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ. 1996: 41].

პარალელურად, წმინდა ნინო აქტიურ ურთიერთობას იწყებს მცხეთელ ებრაელებთან; უფრო მეტად მათ იუდეველ-ქრისტიანულ თემთან; ეძებს პიროვნებებს, ვინც რაიმეს მოუთხრობს უფლის

კვართის შესახებ. ამ ურთიერთობისას მოციქულმა ქალმა „... ჰოვა ჰურია ერთი მღვდელი, სახელით აბიათარ, და უქადაგა მას და ასულსა მისსა სიდონიას სახარება უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი“ [ლუონტი მროველი. 1955: 95]; მათაც იწამეს და დაემოწაფნენ.

ეს, ძალიან საინტერესო ფაქტია. დედაქალაქში სამისიონერო მოღვაწეობის ერთ-ერთ აღრეულ ეტაპზე მან შეძლო ებრაელი სასულიერო პირის მოქცევა. მეუქვება, რომ ამ დროისათვის აბიათარი ყოფილიყო იუდაიზმის ორთოდოქსული მიმდინარეობის მიმდევარი.

გავიმეორებ, მაგრამ ეს აუცილებლობითაა განპირობებული - ტექსტის მიხედვით არ ჩანს, რომ აბიათარი მაინცდამაინც იუდეური აღმსარებლობის სასულიერო პირია - ნინო მას ეცნობა არა სინაგოგაში, არამედ ზოგადად ებრაელთა უბანში. იგი „... მრავალგზის მოვიდის უბანსა ურიათასა ენისათვის ებრაელისა და გამოძიებისათვის კუართისა უფლისა...“ [ქ-ს ც-ა. 1953].

ვფიქრობ, აბიათარი, მსგავსად მისი უშუალო წინაპრებისა, იუდეველ-ქრისტიანია და სწორედ ამიტომ ხვდება მას ნინო ზოგადად ებრაელთა უბანში; ამიტომაც წერს ასე დაჯერებულად მემატინე, უქადაგა მას და ასულსა მისსა სიდონიას სახარება უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი“ [ლუონტი მროველი. 1955: 95]; და ეს ქადაგება წარმატებული გამოდგა - მამა-შვილი დაემოწაფნენ ნინოს...

ამის შემდეგ იწყება იწყება მისიონერობის უმნიშვნელოვანესი ეტაპი - ახალი რელიგიის ძალის ჩვენება იმ პირთა მიმართ, რომლებიც ყველაზე მეტ უნდობლობას იჩენდნენ ახლადმოვლენილი განმანათლებლისა და მისი მრწამსის მიმართ; მეტიც, აშკარად მტრულად არიან განწყობილნი... და იწყება ქრისტეს სჯულზე მათი მოქცევის პროცესი. თანაც როგორ! ავტორი, როგორც გამოცდილი მოკალმე ისე ხსნის სიუჟეტურ ქარგას მკითხველის წინაშე, რომ ეს უკანასკნელი მუდმივ დაძაბულობაში ჰყავდეს.

მამ ასე, იუდეველ-ქრისტიანების ერთი ნაწილის მოქცევისა და სამეფო კარის (ვიყოთ ზუსტნი - მეფე მირიანის) უშუალო ჩარევით, მეორე ნაწილის ნეიტრალიზების შემდეგ, მისიონერი ქალის წინაშე დგება უფრო რთული ამოცანა - ავტოქთონი მოსახლეობის მოქცევა.

გავიხსენოთ, ვინ არიან ახალ რელიგიას შემდგარი: „და მას თანა ქადაგებდეს მოწაფენი მისნი, რომელნი პირველ ფარულად დაემოწაფნეს, შვდნი დედანი, ნათესავნი ჰურიათანი: სიდონია, ასული აბიათარისი, და ექვსნი სხვანი, და სამოთხისა იგი ცოლ-ქმარი, და აბიათარ მღვდელი...“ [ლუონტი მროველი. 1955: 95];

ამრიგად, განმანათლებელი, ჯერჯერობით, ვერ გასცდა იუდეველ-ქრისტიანთა წრეს, პლუს ანასტო (სახელიდან გამომდინარე, ეთნიკურად ბერძენი?) და მისი ქმარი.

ახალი რელიგიის ძალის საჩვენებლად საჭიროა და აუცილებელი ისეთ მოქმედ პირთა შემოყვანა, რომელთა მკვეთრად უარყოფითი დამოკიდებულება ქრისტიანობისა და ემბაზი ქალის მიმართ ეჭვს არ იწვევს. ავტორი ამ საკმაოდ რთულ ამოცანას მართლაც რომ ბრწყინვალედ ართმევს თავს.

ჩვენ უკვე ვიცით ნანა დედოფლის მკვეთრად უარყოფითი დამოკიდებულება ნინოს საქმიანობისადმი. საჭიროა მისი (დედოფლის) თანდათანობით შემზადება... საჭიროა ნიადაგის მომზადება...

ავად ხდება (თანაც მძიმედ) ვინმე მცხეთელი ყრმა. ცხადია, ვერავინ შეძლო მისი განკურნება და საბოლოო დიაგნოზიც მეტად უიმედო იყო დედისათვის: „და მკურნალთა-ცა რქუეს დედაკაცსა მას, ვითარმედ: „არა სარგებელ ეყვის ყრმასა მაგას“ [ლუონტი მროველი. 1955: 103].

უკანასკნელი იმედი ის ტყვე ქალია. დედა იძულებულია, სწორედაც რომ იძულებულია მივიდეს და მიიყვანოს ავადმყოფი შვილი მასთან; ეს მეტიცაა, ვიდრე იძულება, რადგან „... დედა-კაცი იგი იყო წარმართი, გულ-ფიცხელი, და მარადის სძაგებენ სჯულსა ქრისტიანეთასა, და აყენებდის (აკავებდა, უშლიდა - თ.ბ.) სხუათა-ცა მისლვად და კითხვად წმიდისა ნინოსა“.

ახლა კი, როდესაც ყველა იმედი გადაეწურა და „... სასო-წარკუეითილ იქმნა მკურნალთა მიერ, მოვიდა და დავარდა წინაშე წმიდისა ნინოსსა, და ევედრებოდა კურნებასა ყრმისასა [იქვე]. მოციქულთასწორმა ნინომ „იწყო ვედრებად ღმრთისა მიმართ. და მასვე ჟამსა განიკურნა ყრმა იგი და განცოცხლებული მისცა დედასა მისსა. ხოლო დედამან ყრმისამან აღიარა ქრისტე და თქუა: „არა არს სხუა ღმერთი თვნიერ ქრისტესა, რომელსა ქადაგებს ნინო“. და დაემოწაფა წმიდასა ნინოს, და

მუდგა კუალსა მისსა, და აღიდებდა ღმერთსა“ [ლუონტი მროველი. 1955: 103] (ხაზი ჩემია - თ.ბ.);

„ნინოს ცხოვრების“ მცხეთურ ხელნაწერში საუბარია კიდევ ორ პირზე. წარჩინებულ მცხეთელ მოქალაქეზე: „... რომლისა ძე სნულ იყო. ხოლო მან აღიქუა საყუარელ, იგი ძე თვისი და მიჰგუარა წმიდასა ნინოს და ევედრებოდა განკურნებად. ხოლო ღირსმან მან ღმრთისა შეწევნასა მოუწოდა და სარეცელსა თვისსა მიაწვინა და ქრისტეს-მიერი ჯუარი ზედა გამოსახა. და ილოცა და, მყის აღდგა ყრმა იგი მრთელი და უვნებელი, და მისცა იგი მამასა მისსა“ [ძქალდ, წ. III, 1971]; და იქვე, „... კუალად ასული დედაკაცისა ვისი-მე ვნებული განკურნა“.

ამრიგად, მოსახლეობის სხვადასხვა სოციალურ ფენაში ნიადაგი მომზადდა. ახლა იწყება იერარქიული აღმასვლა. და, აი დგება გადამწყვეტი მომენტი, იერარქიული კიბის უმაღლესი საფეხური - სამეფო კარი. აქცენტი კეთდება დედოფალზე, რომელიც მსგავსად რიგითი წარმართი ქართლელი ქალისა, „გულ-ფიცხელ იყო უმეტეს და შურაცხ ჰყოფდა ქადაგებასა მას“ [იქვე].

ავტორი(-ები) ამ შემთხვევაშიც იგივე ხერხს იყენებს(-ენ): „მაშინ დედოფალი ნანა შევარდა სენსა დიდსა და მწარესა, რომლისა კურნება ვერავინ შეუძლო. რამეთუ ყოველთა ჰელოვანთა მკურნალთა წარმოცალიერნეს წამალნი მათნი და ვერ შეუძლეს კურნება მისი, უღონო იქმნეს და სასოწარკვეთილ“ [ლუონტი მროველი. 1955: 104]. დედოფალი მსახურებს აგზავნის ტყვე ქალთან, რათა მოიყვანონ სასახლეში. მაგრამ მისიონერი ქალი უგულბელებოფს დედოფლის ბრძანებას და უთვლის, თუ მართლაც სურს განკურნება, თვით მოვიდეს მის სამყოფელში: „არა ბრძანებულ არს ჩემდა, რათა განვიდე, სადა შუება ჩუენი არა არს, არამედ დედოფალი მოვედინ საყოფელსა ამას ჩემსა, და ჭეშმარიტად განიკურნოს ძალითა ქრისტესითა“ [იქვე]. დედოფალიც იძულებულია დაემორჩილოს მის მოთხოვნას და თვითონ მივიდეს მოციქულთა სწორთან. ნინომ, „... ლოცვად და ვედრებად ღმრთისა მიმართ მყოვარ-ჟამ, და მოიღო ჯუარი იგი, რომელი აქუნდა, შეახო თავსა, ფერჯთა და მწართა ჯუარის სახედ, და მეყსულად განიკურნა, და აღდგა განცოცხლებული“ [იქვე].

განკურნებულმა დედოფალმა „... მიერთგან შექმნა იგი მეგობრად თვსად შინაურად...“ და ფაქტობრივად, იგი იქცა ახლად შექმნილი ქრისტიანული თემის წევრად, სადაც მას ქრისტიანულ მოძღვრებას ასწავლიდნენ „... წმიდა ნინო და აბიათარ, ახალი პავლე, და ასული მისი სიდონია..... და იქმნა დედოფალი მორწმუნე და იცნა ღმერთი ჭეშმარიტი“ [ლუონტი მროველი. 1955: 105].

„ნინოს ცხოვრების“ რედაქციებს შორის, სიუჟეტის გამძაფრების მხრივ, გამოირჩევა მცხეთური ხელნაწერი. დედოფლის საბოლოოდ დასარწმუნებლად, საჭირო შეიქმნა სამეფო კარისათვის ახალი განსაცდელის მოვლენა: „კუალად სხუასა ჟამსა მცირე ძე მეფისა შეპყრობილ იქმნა ფიცხლად სენითა მჟურვალეებისადათა, რომლისა უბრძანა დედოფალმან, რადათა მიჰგუარონ ღირსსა ნინოს. და ევედრებოდა განკურნებად მისსა. ხოლო წმიდამან ჩუეულებისაებრნი ლოცვანი ზედა დაასხნა და ვედრებად შეწირა უფლისა, და ყოვლითურთ განკურნებული მისცა დედასა თვისსა. ამისსა შემდგომად დაემოწაფა დედოფალი ნანა ღირსსა ნინოს სხუათა თანა წარჩინებულთა მჟევალთა მისთა. და მარადის ისმენნ სწავლათა მისთა და მოძღვრებათა. და ვითარცა სასწაულნი იგი დღითი დღე აღესრულებოდეს წმიდისა მის მიერ და განითქუმოდეს ურიცხუნი იგი კურნებანი“ [ძქალდ, წ. III, 1971].

მძიმედ ავადმყოფი დედოფლის (და მისი ძის - მცხეთური ხელნაწერის მიხედვით) მეყსულმა გამოჯანმრთელებამ, სიხარულთან ერთად მეფის ინტერესიც გამოიწვია.

„მაშინ მირიან მეფე განკვრდა და იწყო გამოძიებად სჯულსა ქრისტესსა და მრავალ-გზის ჰკითხავნ ჰურია-ყოფილსა მას აბიათარს ძუელთა და ახალთა წიგნთასა... და შეექმნა სურვილი ქრისტეს სჯულისა“. მაგრამ მეფე ორჭოფობს და ამ ეჭვს უფრო მეტად უძლიერებს „მოგვი იგი მთავარი სპარსი“.

საჭიროა და აუცილებელიც მისი („მოგვი-მთავარი სპარსის“) დამცრობა მეფისა და საზოგადოების თვალში: „შემდგომად ამისსა მოგვი იგი მთავარი სპარსი, სახელით ხუარა, სნულ იყო, სულითა უკეთურითა ფიცხლად იგუემებოდა, და სიკუდილსა მიახლებულ იყო“ [ლუონტი მროველი. 1955: 105].

სხვა საშველი რომ აღარ ჩანდა, „მაშინ ევედრნეს წმიდასა ნინოს ნანა დედოფალი და მეფე...“

[იქვე]; თუმცა, მეფე მირიანი არ იყო ბოლომდე გულწრფელი: „... ხოლო მეფე იხილვიდა საქმესა მისსა მცირედ ორგულებით“.

მეფისა და მისიონერის სიტყვიერი გაპაექრების შემდეგ: „მიჰგუარეს მას მთავარი იგი, და მოვიდა დედოფალიცა იგი სამოთხესა მას შინა, ნაძუთა მათ ქუეშე; და დაადგინა იგი აღმოსავალით, სცნა ჴელნი აპყრობად და ათქუმა საბ-გზის: „ვიჯმნი შენგან, ეშმაკო, და შეუდგები ქრისტესა ძესა ღმრთისასა“ [ლეონტი მროველი. 1955: 108]. ემბაზი ქალის გულმხურვალე ლოცვის შედეგად „მსწრაფლ განვიდა მისგან სული იგი ბოროტი. და დაემოწაფნეს ნინოს სახლით და ერიოთურთ მისით, და აღიდებდეს ღმერთსა“ [იქვე].

ხვარასთან დაკავშირებით ერთი გარემოება იქცევს ყურადღებას. წმ. ნინო, სხვადასხვა სოციალური ფენის წარმართი მოქალაქეების შვილებს, მეფისწულსა და დედოფალ ნანას მკურნალობს მაცვლოვანში; რაც შეეხება ხვარას, იგი „წარიყვანა წმინდამან ნინო და მე (აბიათარის ასული სიდონია - თ.ბ.) და ნანა დედოფალი სამოთხესა მას შინა, ნაძუთა მათ ქუეშე, და დაადგინა იგი აღმოსავალით აღპრობად - სცნა ჴელნი მისნი (შატბერდის კრებული. 1979: 340).

თვალში საცემია ის გარემოებაც, რომ დედოფლის განკურნების ამბავი ძალზე მოკლედ, ორიოდ სტრიქონში ჩატიეს მემატიანებმა; განსხვავებით ხვარას (ხვარას - მროველის მიხედვით) ავადმყოფობისა და ამ ფაქტთან დაკავშირებული ამბავისაგან, რომელიც მათიანეებში მოცემულია ვრცლად.

ყურადღებას იქცევს ისიც, თუ როგორ მიმართავს და რა დაპირებებს აძლევს მეფე ტყვე ქალს, ხვარას განკურნების შემთხვევაში (იქვე: 340,341).

ამრიგად, ხვარას (ხვარას) განსაკურნავად საჭირო შეიქმნა მისი მიყვანა სამოთხესა მას შინა“. ისმის კითხვა - რატომ?

გამოვთქვამ ვარაუდს, რომ ეს მომენტი საგანგებოდაა ხაზგასმული, რადგან საქმე ეხება სამეფოს უმაღლეს სასულიერო პირს; ამასთან, აქ უკვე ძალზე ფრთხილი ვარაუდის სახით ვიტყვი, რომ სწორედ მზის კულტის მსახური, ანუ, მემატიანე, გამორჩეულად ამხვილებს ყურადღებას იმ გარემოებაზე, რომ სამეფოს სწული უპირველესი სასულიერო პირის განკურნება ვერ შეძლო მისმა ღმერთმა; სამაგიეროდ, იმავე ურთულეს და თითქოსდა გადაუჭრელ მისიას, წარმატებით გაართვა თავი ნინომ, მხოლოდ მისთვის ცნობილი წამლებითა და, რაც უმთავრესია, საკუთარი ღმერთის - მაცხოვრისადმი გულმხურვალე ლოცვით [Bibiluri T. 2008: 74].

განა არ შეეძლო მოციქულთა სწორს იგივე ქმედებებით ხვარა განეკურნა მაცვლოვანში? ხომ სწორედ იქ წამლობს სხვებს - რიგითი მცხეთელიდან დედოფლამდე? ხვარას შემთხვევა სულ სხვაა (მკურნალობის მეთოდი იგივე) - იგი განიკურნა ზუსტად იმ ადგილას, სადაც იყო იმ კულტის უმთავრესი ტაძარი, რომლის უმაღლესი ქურუმი იყო ხვარა.

ძნელია იმის მტკიცება ან უარყოფა, რეალურად იყო თუ არა ქართლის სამეფოში უმაღლესი სასულიერო პირი - სახელით ხვარა (ხუარა), რომელიც ნინოს ცხოვრების მიხედვით დედოფალ ნანას დედის ძმა; ხოლო „ქართლის ცხოვრებით“ იყო „მთავარი იგი ნათესავისაგან მირიან მეფისა“ (მროველი ლეონტი. 1955: 106).

შესაძლოა, წმინდა ნინოს ცხოვრების ავტორს, მის კვალად კი ლეონტი მროველს, ეს პერსონაჟი საგანგებოდ შემოეყვანათ თავის თხრობაში, თანაც ხაზგასმით თეოფორული სახელით ხვარა = მზე [Bibiluri T. 2008: 74].

ირანულ პანთეონში ფიგურირებს ღვთაება ჰ(ხ)ვარ ხშტაეტა (ავესტ. ენა), იგივე ჰ(ხ)ვარ ხვარშადი (შუა სპარსული) - მბრწყინავი მზე [Крюкова В. 2005: 95]

ხვარას ეთნიკური კუთვნილება (სპარსელობა), სახელმწიფოს ოფიციალური და უმთავრესი - მზის კულტის უპირველესი ქურუმის ადგილის დაკავებისას, მაინცდამაინც ხელის შემშლელი გარემოება არ უნდა ყოფილიყო. მით უმეტეს, თუ გავისხენებთ, რომ იგი იყო სამეფო ოჯახის წარმომადგენელი.

ხვარას მოქცევის ფაქტით მოციქულთა სწორმა დაასრულა დედაქალაქის ყველა რელიგიისა და, ნაწილობრივ, სოციალური ფენების წარმომადგენელთა ქრისტიანულ თემში გაერთიანება. ესენი არიან, ანისტო, ჩემი ვარაუდით, მზე-აპოლონის ტაძრის ქურუმი და მისი მეუღლე [ბიბილური თ.

2003: 12-18; Bibiluri T. 2008: 71-75], იუდეველ-ქრისტიანების დედაქალაქური თემის მღვდელმთავარი აბიათარი და მისი მომხრეების ნაწილი, ადგილობრივი წარმართი ქალი და მისი ახლო წრე, წარჩინებულთა ფენის წარმომადგენლები, დედოფალი და მისი ახლო გარემო; სამეფოს უმაღლესი სასულიერო პირი ხვარა (ვფიქრობ, სამეფოს უმაღლესი ღვთაების- მზის ტაძრის ქურუმი)...

დარჩა სამეფოს უზენაესი მმართველი- მეფე და მის სამსახურში მყოფი მაღალი წოდების პირები.

წმ. ნინოს მიერ საზოგადოების სხვადასხვა ფენების ქრისტიანობაზე მოქცევა ხდება ერთგვაროვანი სასწაულის მოხდენით - ამა თუ იმ პირის (ან მისი ახლობლის) უკურნებელი სენით შეპყრობით და მისიონერი ქალის მიერ ქრისტეს ძალით მათი განკურნებით. აქაც კარგად ჩანს ავტორის(-ების) მიზანსწრაფვა - მკითხველს დაანახვოს, რომ ღმერთის წინაშე ყველა ერთია, განურჩევლად მათი ეთნიკური, სოციალური თუ რელიგიური კუთვნილებისა.

განსხვავებულია მეფის მოქცევის სურათი. როგორც ვნახეთ, უმაღლესი რანგის სასულიერო პირიც კი მოექცა ქრისტეს რჯულზე; მეფე კი კვლავ მერყეობს. მეტიც, მან ოთხ თანამზრახველთან ერთად გადაწყვიტა მოესრა ქრისტიანული თემი და თუ დედოფალი ნანა არ უარყოფდა ქრისტეს სჯულს, ისიც სხვების მსგავსად დაესაჯა [მროველი ლეონტი. 1955: 108, 109]. ამის შემდეგ ხდება ის ცნობილი მზის დაბნელება და მირიანის მიერ აღთქმის მიცემა [იქვე].

მოტანილი ვრცელი პირველწყაროს მონათხრობი შესრულებული დიდი გემოვნებითა და მოცემული ჟანრის ყველა კანონის დაცვით ემსახურება იმის ჩვენებას, თუ რამდენად რთული გზა განვლო წმინდა მოციქულმა და რამდენად ძლიერია ქრისტიანული რელიგია. ამ გავრცობილ თხრობაში ჩააქსოვა ჩვენმა მემატრიანემ ის ორიოდე აბზაცი, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელი ხდება რეალური ისტორიული ვითარების აღდგენა.

ბიბლიოგრაფია:

1. ახალი აღთქმა და ფსალმუნები. გადამუშავებული გამოცემა. გადამუშავებული რედაქცია. მთარგმნელ-რედაქტორები: დოქტ. ზურაბ კიკნაძე, მალხაზ სონღულაშვილი. ბიბლიის თარგმნის ინსტიტუტი, სტოკჰოლმი 1992.
2. ბიბილური თ. თიხის ფილასამარხები ანტიკური ხანის საქართველოში. სადისერტაციო ნაშრომი ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი 1983.
3. ბიბილური თ. სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წესები ქართლის სამეფოში ძვ. წ. IV- ახ. IV სს. ხელნაწერი ინახებოდა მცხეთის პროფ. გიორგი ნიორაძის არქეოლოგიის ინსტიტუტის არქივში. თბილისი 1996.
4. ბიბილური თ. ქართლის პიტიახშთა არმაზისხევის სამაროვანი (დაკრძალვის წესების ახლებური გააზრების ცდა). კულტურის ისტორიის საკითხები, V. ივანე ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კულტურის ისტორიის კათედრა. „ირმისა“, თბილისი 1999.
5. ბიბილური თ. ქართლის სამეფოს ქრისტიანობაზე მოქცევა (რეალურ-ისტორიული და მხატვრულ-ლიტერატურული ქარგა). კულტურის ისტორიის საკითხები, VI. თბილისი 2003.
6. ბიბილური თ., ღლონტი ნ. სამთავროს სამაროვნის ახ. წ. II-IV სს. არქეოლოგიური ძეგლები. სერია დიდი მცხეთა და ქვეყანა მისი, I. „არტანუჯი“, თბილისი 2004.

7. ბიბილური თ. ქართლის სამეფოსა და სასანიდური ირანის პოლიტიკური და რელიგიური ურთიერთობის ისტორიიდან (ახ.წ. III ს. მე-2 ნახევარი). არქეოლოგიური ჟურნალი, V. აკად. შალვა ამირანაშვილის სახ. ხელოვნების მუზეუმი; საქართველოს ეროვნული მუზეუმი. თბილისი 2010.
8. კლარჯული მრავალთავი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო თამილა მგალობლიშვილმა. „მეცნიერება“, თბილისი 1991.
9. ლომოური ნ. ნარკვევები ქართლის (იბერიის) სამეფოს ისტორიიდან. „მეცნიერება“, თბილისი 1975.
10. მროველი ლეონტი. ცხოვრება ქართულთა მეფეთასა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I. „სახლეგამი“, თბილისი 1955.
11. ნადირაძე ჯ. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1975.
12. რამიშვილი რ. ერწოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში. „მეცნიერება“, თბილისი 1979.
13. რამიშვილი რ. ახალი ჟინვალის სამაროვანი და ნამოსახლარი 1971-1973 წწ. განათხარის მიხედვით. ჟინვალი, I. „მეცნიერება“, თბილისი 1983.
14. ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია. ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ივანე იმნაიშვილმა. თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, თსუ გამომცემლობა, 22. თბილისი 1979.
15. ყიფიანი გ. მეფე მირიანის ბაზილიკა. „კამარა“, ქართული არქიტექტურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, N3 (6). თბილისი 2007.
16. Bibiluri T. Apolo Temple in Didi Mtskheta. Georgian Art in the Context of European and Asian Cultures. Vakhtang Beridze ist International Symposium of Georgian Culture. Tbilisi, June 21- 28 2008.
17. Боис М. Зороастризм. Москва 1994.
18. Дрэпер Дж.В.; Пер. с посл. англ. изд. М.В. Лучицкой, под ред. проф. И.В. Лучицкого. Киев, Харьков 1896.
19. Иудеохристиане. Электронная еврейская энциклопедия (ЭЕЭ).
20. Крюкова В. Зороастризм. «Азбука–классика», «Петербургское Востоковедение», Санкт-Петербург 2005.
21. Луконин В.Г. Культура Сасанидского Ирана. Москва 1969.
22. Меликишвили Г.М. К истории древней Грузии. Тбилиси 1959.
23. Фрай Р. Наследие Ирана. Москва 1972.